

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА
ЕКОНОМІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

Кафедра бізнесу та управління персоналом

Рівень і якість життя населення та механізми їх регулювання

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – перший (бакалаврський)

Виконала: студентка IV курсу, групи 451УП,
денної форми навчання
спеціальності 051 Економіка
(освітня програма: Управління персоналом та економіка праці)
Боднарчук Юлія

Науковий керівник:
к.е.н., доц. Кобеля З.І.

До захисту допущено:

Протокол засідання кафедри № __

від „__” _____ 2025 р.

зав. кафедри _____ к.е.н., доц.Водянка Л.Д.

Чернівці – 2025

Боднарчук Юлія. Рівень і якість життя населення та механізми їх регулювання

Рукопис. Кваліфікаційна робота на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти зі спеціальності 051 Економіка (ОП Управління персоналом та економіка праці). Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Чернівці, 2025

У роботі вивчено концептуальні засади дослідження та регулювання рівня та якості життя населення; досліджено вплив якості та рівня життя населення на соціально-економічний розвиток країни та її регіонів; вивчено якість життя населення України.

На основі аналізу результатів соціологічних досліджень рівня та якості життя в Україні у період воєнного стану 2022-2024 рр. з'ясовано модель суспільства, яка зберігається в Україні протягом багатьох років, і більшість населення має слабку матеріальну диференціацію.

Дослідження дозволило змодельовати сценарії змін для визначення найкращих рішень та уникнення критичних помилок у досягненні високого рівня життя у повоєнний період та розробити короткостроковий прогноз рівня життя, враховуючи вплив війни в Україні.

Ключові слова: рівень життя населення, якість життя, модель повоєнного розвитку.

ABSTRACT

Bodnarchuk Yulia. The Level and Quality of Life of the Population and Mechanisms for Their Regulation

Manuscript. Qualification work for obtaining the first (bachelor's) level of higher education in the specialty 051 Economics (Educational Program: Human Resource Management and Labor Economics). Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. Chernivtsi, 2025.

The study examines the conceptual foundations of research and regulation of the level and quality of life of the population; explores the impact of quality and standard of living on the socio-economic development of the country and its regions; and analyzes the quality of life in Ukraine.

Based on the analysis of sociological research results regarding the level and quality of life in Ukraine during the wartime period of 2022–2024, a societal model was identified that has persisted in Ukraine for many years, where the majority of the population has weak material differentiation.

The research allowed for the modeling of change scenarios to determine the best solutions and avoid critical mistakes in achieving a high standard of living in the post-war period. A short-term forecast of the standard of living was developed, taking into account the impact of the war in Ukraine.

Keywords: standard of living of the population, quality of life, post-war development model.

_____ Юлія Боднарчук

(підпис)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА РЕГУЛЮВАННЯ РІВНЯ ТА ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ.....	7
1.1 Рівень життя та якість життя в системі соціально-економічних понять.....	7
1.2 Вплив якості та рівня життя населення на соціально-економічний розвиток країни та її регіонів.....	20
РОЗДІЛ 2. ЯКІСТЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ: УСТАЛЕНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА МОЖЛИВОСТІ ПОВОЄННОГО ЗРОСТАННЯ.....	28
2.1. Формування рівня та якості життя українців на тлі перманентних кризових явищ.....	28
2.2. Дослідження рівня та якості життя в Україні у період воєнного стану 2022-2024 рр. (результати соціологічних досліджень).....	33
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ ЩОДО ДОСЯГНЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ЯКОСТІ ЖИТТЯ.....	48
ВИСНОВКИ.....	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	64
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Кожне суспільство, незалежно від економічних обставин, визначає своєю головною метою покращення добробуту громадян. У глобальному контексті підвищення рівня життя

населення є рушійною силою економічного прогресу країни, формує сутність її концепцій і моделей соціально-економічного розвитку.

Нині очевидно, що рівень життя населення – один із ключових показників успішності соціально-економічного розвитку держави. Ефективність економічних реформ та трансформацій оцінюється не лише з позиції досягнення макроекономічної стабільності, але й через реальні зміни в якості життя громадян і позитивний вплив на всі сектори економічної діяльності. Добробут є не лише важливим показником стану економічної системи, але й фундаментальною умовою її розвитку, що обумовлює значущість дослідження цього питання в умовах економічних змін.

Україна пройшла складний шлях становлення і тривалий час перебуває в умовах нестабільного соціально-економічного середовища, яке особливо чутливе до негативних впливів як внутрішнього, так і зовнішнього характеру – від порушення економічної рівноваги в межах держави до наслідків глобалізації та впливу зовнішніх чинників. У таких умовах практично неможливо побудувати універсальну формулу успіху, спираючись лише на найкращі практики державотворення, а іноді складно навіть використовувати усталені закономірності розвитку відкритих систем. Традиційні механізми не функціонують належним чином, а майбутнє стає дедалі менш передбачуваним. Наслідком є економічне виснаження населення, яке позбавлене мінімальних фінансових резервів і стає неспроможним реагувати на будь-які, навіть незначні потрясіння.

Модель рівня життя в умовах нестабільного соціально-економічного середовища має враховувати класичні теоретичні підходи та специфіку

5

історичного розвитку країни. Вона повинна перевіряти доведені закономірності взаємопов'язаних процесів і виявляти неklasичні фактори та детермінанти рівня життя, які на різних етапах соціально-економічного розвитку відіграли важливу роль – чи то випадково, чи закономірно. Таким чином, кожна країна обирає власний шлях до успіху і створює свою модель рівня життя, яка забезпечує максимальне використання здобутків

цивілізованого світу, зберігаючи власну ідентичність, а також мінімізує вплив негативних факторів, отриманих у спадок або виниклих у періоди соціально економічної нестабільності.

Аналіз сучасних досліджень і публікацій. Поточний економічний стан країни, а також загострення проблеми рівня життя та якості життя стали предметом активного дослідження серед соціологів та економістів.

Питання рівня та якості життя населення та шляхи її забезпечення ретельно вивчаються провідними вітчизняними та зарубіжними фахівцями, такими як Л. Побоченко, І. Набок, В. Адамик, М. Білоусенко, А. Надточій, О. Фтонова, В. Опалько, Дж. Еліс, Е. Аткінсон, К. Коффі, Ф. Колтер, Д. Брускі, Дж. Келлі, С. Кузнець, Дж. Фостер, Б. Міланович, Т. Пікетті, М. Вебер.

Наразі залишається нерозв'язаним ряд питань, зокрема фактори формування поняття «якість життя», доходи населення як один з найважливіших чинників рівня життя, вплив сучасних технологій на рівень соціально-економічної доброби, а також наслідки війни між росією та Україною та перспективи повоєнного зростання української економіки.

Мета роботи: дослідити питання якості та рівня життя населення в Україні та їх вплив на економічний розвиток країни.

Основні завдання:

1. Вивчити механізми розрахунку та регулювання рівня життя. 2. З'ясувати природу якості життя та соціально-економічного розвитку різних країн.

3. Виявити наслідки поглиблення соціально-економічної нерівності в рівнях життя країн ЄС та України для економічного зростання.

6

4. Змоделювати сценарії змін для визначення найкращих рішень та уникнення критичних помилок у досягненні високого рівня життя у повоєнний період.

5. Дослідити підходи мікромоделювання для оцінки впливу вже проведених реформ та перспективних заходів.

6. Проаналізувати наслідки війни для підвищення рівня та якості соціально-економічного стану населення.

7. Розробити короткостроковий прогноз рівня життя, враховуючи вплив війни в Україні.

Об’єкт дослідження: оцінка соціально-економічного розвитку та рівня життя населення – одна з найважливіших проблем сучасної України. **Предмет дослідження:** аналіз рівня життя, перспектив становлення середнього класу та обґрунтування нової моделі соціальної підтримки держави.

Інформаційна база: дані наукових досліджень Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України; матеріали проекту Міністерства соціальної політики України «Удосконалення системи соціальної допомоги»; проекти, виконані у співпраці з представництвами міжнародних організацій в Україні (Програма розвитку ООН, представництво Дитячого фонду ООН, Світового Банку); опитування соціологічної групи «Рейтинг».

Структура кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Список використаних джерел включає 47 найменувань, загальний обсяг роботи 68 сторінок.

7

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ ТА ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ

1.1 Рівень та якість життя в системі соціально-економічних понять

У наукових дослідженнях є низка загальновизнаних понять, які на перший погляд здаються очевидними й не потребують додаткового пояснення. Проте саме ці поняття часто мають певні обмеження та умовності, що

вимагають детального вивчення та концептуального аналізу. Зокрема, поняття «рівень життя» є менш чітко формалізованим порівняно з категоріями бідності або безробіття, бо його характеристика не залежить від політичних рішень, а сфера досліджень залишається поза межами нормативного регулювання.

Науковці часто трактують «рівень життя» як оціночне судження. З одного боку, його визначення ґрунтується на еволюції категорій та традиціях науки, що спрощує вибір підходів і дозволяє розширити простір для досліджень. З іншого боку, відсутність універсального визначення створює методологічні труднощі. Спостереження дозволяють постійно відображати явище, але не дають змоги встановити чіткі критерії, які дозволили б визначити рівень життя тільки за результатами таких спостережень. Будь-які зміни в трактуванні поняття можуть суттєво вплинути на методологічні аспекти його дослідження.

Додаткову складність створює широта поняття «рівень життя» і його безпосередній зв'язок із кожним членом суспільства. Це спонукає дослідників включати в свої методологічні схеми максимальну кількість аспектів для всебічного аналізу проблеми. Однак ця універсальність призводить до множинності підходів та інтерпретацій, що у свою чергу породжує стільки визначень, скільки є дослідників.

8

Економічна наука накопичила значний досвід у дослідженні рівня життя. Термінологічна база міжнародних і національних робіт охоплює такі поняття, як «матеріальне становище», «добробут», «якість життя», «спосіб життя», «щастя» і «рівень життя». Держави з економікою, що сформувалася після розпаду СРСР, застосовували різні методи оцінки рівня та якості життя, враховуючи особливості соціально-економічних процесів та наукові традиції кожної країни.

Спроби сформулювати універсальне визначення «рівня життя» стикаються з низкою умовних обмежень і спираються на кілька ключових питань:

1. Який має бути обсяг людської діяльності, що включається в це поняття?

2. Які компоненти (матеріальні чи нематеріальні) повинні мати визначальний характер, тобто слугувати своєрідною цільовою функцією? 3. Як розмежувати це поняття з іншими соціально-економічними категоріями?

Розгляд цих питань не тільки сприяє визначенню рівня життя як соціально-економічної категорії, але й формує засади теоретико методологічного аналізу цього явища.

У ринковій економіці першої половини ХХ століття почали активно вивчати це питання, оскільки зростання матеріального добробуту прямо залежало від економічного прогресу і збільшення заробітної плати. Дослідження добробуту зосереджувалися переважно на аналізі доходів населення, як основного засобу задоволення потреб. Західні вчені приділяли значну увагу питанням розподілу доходів і соціальної стратифікації. Інші дослідження були спрямовані на розв'язання конкретних завдань, таких як визначення мінімального соціального забезпечення. Наприклад, наприкінці ХІХ століття у США вивчення домогосподарств проводилося для обґрунтування рівня мінімального соціального забезпечення. У Великій Британії, держава визначила мінімальну заробітну плату, яка мала

9

задовольняти потреби працівників і їхніх сімей, та стимулювала роботодавців дотримуватися цього стандарту.

Цей напрямок досліджень тривав до середини ХХ століття, коли гуманітарний розвиток суспільства став одним із ключових аспектів державної політики. У 1960-х роках дослідження соціально-економічного становища населення набули нового виміру. Це було викликано тим, що характеристики доходів уже не задовольняли потреби глибшого наукового аналізу. Виникло питання: чи призводить економічний прогрес до реального покращення добробуту громадян певної країни або групи країн із подібними умовами?

Цілком природно, що стабільний розвиток ринкової економіки сприяє зростанню доходів населення, як загалом, так і в окремих його групах. Однак це не дає відповіді на запитання, чи забезпечує такий розвиток краще задоволення потреб людей. Ба більше, дослідження соціального розшарування за рівнем доходів демонструють несприятливу ситуацію для менш забезпечених верств населення. Нерівність у доходах між майновими групами всередині однієї країни зростає, аналогічно до розриву між бідними й багатими країнами. Це створило потребу в розробці нової, комплексної категорії, яка б інтегрувала найважливіші аспекти людського життя.

Цей етап називають початком глобального перегляду концепції рівня життя та аналогічних понять. У цей час були сформовані ключові концепції якості життя, які охоплюють сфери охорони здоров'я, освіти, екології, культурних і рекреаційних послуг, а також умови праці. Відмінною рисою концепції якості життя є акцент на суб'єктивних оцінках.

Україна, як і інші пострадянські країни, рухається до ринкових відносин унікальним шляхом, що відрізняється від класичної моделі. У цьому контексті аналіз лише доходів є недостатнім, оскільки значна частина фінансових ресурсів перерозподіляється через бюджет для розвитку соціальної сфери та інших форм непрямої підтримки. З іншого боку, традиційні концепції якості життя мало чутливі до короткострокових змін у становищі населення, особливо у періоди економічних зрушень, таких як стрімке зростання після

10

кризи або раптове падіння рівня життя під час економічної нестабільності. Очевидно, що вирішення таких проблем, як екологія, освіта, охорона здоров'я, культурний розвиток тощо, потребує тривалого часу. В той же час зміна споживчих характеристик українських громадян зараз відбувається швидко і за короткий час, який скорочується з кожною новою кризою. За останні три десятиліття поняття «рівень життя» зазнало значних змін через зміну соціально-економічного ладу в Україні. Сьогодні функції «рівня життя» можна узагальнити в два основні напрями: використання в наукових

дослідженнях та практичному застосуванні для оцінки і стратегічного планування соціально-економічного розвитку. Це дозволяє формувати державну політику та розробляти механізми її реалізації.

З точки зору практичного застосування результатів дослідження, функції оцінки рівня життя населення включають:

- всебічний аналіз соціально-економічного розвитку країни; • моніторинг змін стану населення як показника змін у соціально економічній сфері;
- формування факторів і впливів, які визначають рівень життя; • порівняння соціально-економічного становища населення між населеними пунктами та регіонами;
- оцінку становища різних груп населення, зокрема визначення найбільш уразливих груп, які потребують підтримки зі сторони держави; • встановлення цілей соціально-економічного стратегічного розвитку країни;
- прогнозування параметрів соціально-економічного розвитку; • визначення основних напрямків соціальної політики держави для конкретних регіонів чи груп населення, а також механізмів її реалізації. На сьогодні рівень життя треба розглядати як ключовий показник, що не лише синтезує дані про доходи та аспекти якості життя, але й виконує роль індикатора соціальної та економічної ефективності функціонування моделі країни. Він також є каталізатором подальшого прогресу суспільства.

11

Забезпечення гідного рівня життя для більшості населення стає важливою умовою підтримання соціальної стабільності й безпеки країни. Термін «рівень життя» має багато інтерпретацій серед представників різних наукових напрямів. Він є складним і багатовимірним, що ускладнює його однозначне визначення як загальної категорії або її окремих компонентів: • По-перше, через співіснування великої кількості синонімів і схожих термінів необхідно чітко визначити місце цього поняття в системі категорій. • По-друге, розвиток поняття «рівень життя» тісно пов'язаний із соціально-економічними змінами

в суспільстві, що впливають на його трактування як у довгостроковій, так і короткостроковій перспективі. • По-третє, визначення поняття має враховувати специфіку конкретної країни в конкретний період, що значною мірою ускладнює його порівняння з класичними підходами.

Упродовж останніх десятиліть увага науковців була зосереджена на таких соціальних питаннях, як «рівень життя», «добробут», «матеріальний добробут», «умови життя», «задоволення матеріальних і духовних потреб», «якість життя», «вартість життя» та інші. Для характеристики матеріального добробуту використовується низка категорій, однак їх визначення є складним завданням через багатогранність внутрішньої структури, численні взаємозв'язки та різнотипну природу складових, що охоплюють економічні, соціальні, демографічні, екологічні, психологічні та інші фактори. Ця багатовимірність ускладнює пошук універсальної оцінки чи характеристики.

На думку окремих дослідників, найширшим і найбільш змістовним поняттям є «національний добробут» [36, с. 12; 40, с. 12], який часто визначається як «комплексне соціально-економічне явище, що об'єднує характеристики національного рівня, способу та якості життя населення» [40, с. 12].

У вітчизняній науці добробут розглядався через два підходи: споживчий і ресурсний. Ресурсний підхід ґрунтувався на уявленні добробуту як функції, залежної від ресурсів суспільства, з акцентом на показниках валового

12

виробництва та національного доходу як основи для задоволення базових потреб людини [23]. Цей підхід відповідає макроекономічному рівню аналізу категорії добробуту.

Пізніше наукові трактування стали орієнтуватися на мікроекономічний рівень. Наприклад, В. Ф. Майєр прирівнював поняття «добробут» і «рівень життя», характеризуючи їх як «забезпеченість населення матеріальними і духовними благами, їхнє споживання та ступінь задоволення потреб» [35, с. 40]. Натомість Н. М. Римашевська розмежовувала поняття «національний

добробут» і «рівень життя». За її підходом, добробут – це сфера діяльності, що базується на суспільному виробництві й спрямована на задоволення матеріальних і духовних потреб, тоді як рівень життя описує умови споживання, масштаби розвитку потреб і характер їх задоволення [39, с. 10].

Таким чином, добробут розглядається як залежність між рівнем задоволення базових потреб і розвитком суспільного виробництва, а рівень життя охоплює реалізацію потреб у споживчій сфері.

Л.Баранова та А.І.Левін також пропонують розмежування між двома спорідненими поняттями. За визначенням Левіна, добробут представляє собою «забезпеченість населення різноманітними благами та послугами, що сприяють задоволенню матеріальних і духовних потреб і характеризуються рівнем розвитку виробничих благ та їх використанням як окремими особами, так і суспільством у цілому». Рівень життя, зі свого боку, є соціально економічною категорією, яка відображає сукупність досягнутих умов життя, праці та побуту, а також ступінь задоволення фізичних, соціальних і інтелектуальних потреб [6].

У цих трактуваннях добробут і рівень життя розглядаються як взаємопов'язані поняття, що характеризують різні аспекти розвитку суспільства. Водночас більшість дослідників схиляються до думки, що добробут є ширшим поняттям, а рівень життя його складовою.

Зазначимо, що визначення добробуту й рівня життя через задоволення потреб викликає певні сумніви, адже високий рівень задоволення потреб не

13

завжди означає високий рівень життя. Визначальну роль тут відіграють самі потреби, їхній масштаб і рівень розвитку, які більше відображають зростання добробуту. Так, значний рівень задоволення потреб може бути результатом їх низького розвитку, що не свідчить про покращення рівня життя чи добробуту.

Науковці також зауважують, що термін «щастя», який довгий час використовувався разом із категорією «задоволення матеріальних і духовних потреб», почав втрачати актуальність і поступово зник із наукового дискурсу.

Проте це не означає, що категорія «щастя» повністю втратила свою значимість. Добробут залишається важливим елементом економічної теорії, який поєднує розуміння індивідуального та суспільного благополуччя.

На нашу думку, нині поняття «добробут» розглядають як міст між мікроекономічними поняттями рівня життя та макроекономічними теоретичними положеннями. Такий погляд дає змогу вивчати рівень життя не лише як показник соціальної ефективності чи прогнозування майбутніх змін, а як ефективний інструмент державної політики, спрямований на покращення соціально-економічного розвитку країни та добробуту її населення.

У 70–80-х роках ХХ століття активно використовувалося поняття «спосіб життя», що описувало якісні аспекти життя людини на противагу кількісним характеристикам категорії «рівень життя». Зокрема, «спосіб життя» охоплював «сукупність діяльності людей у процесі праці, побуту, сімейного життя, суспільно-політичної активності та інших сфер» [24, с. 10]. Спосіб життя тісно пов'язаний із трудовою, сімейною та суспільною активністю людини і характеризує поведінку в різних сферах. Проте він не враховує комплексного аналізу соціально-економічного стану населення, обмежуючись більш вузьким трактуванням соціального благополуччя.

Традиційно під цим поняттям розуміють грошову оцінку товарів і послуг, фактично спожитих середньостатистичним домогосподарством протягом певного періоду часу, що забезпечує відповідний рівень задоволення потреб. У контексті ринкової економіки категорія «прожитковий мінімум» отримала дещо інше значення – вона стала визначатися як вартість

14

необхідного набору споживчих благ, потрібних для життя.

Зміна термінології зберегла в науковому обігу дві ключові категорії: «рівень життя» та «якість життя». Однак інші терміни, хоча й не зникли, займають проміжну позицію та можуть розглядатися залежно від дослідницького питання як складові рівня або якості життя. До таких термінів належать, наприклад, «національна економічна ситуація», «задоволення

потреб», «вартість життя». Хоча деякі поняття, як-от «національний добробут», втратили свою актуальність, термін «умови життя» набуває нового значення. Його дедалі частіше використовують міжнародні організації для аналізу невідповідності життєвим стандартам у країнах або порівняння між державами (наприклад, методологія SILC в ЄС, індекс багатовимірної дитячої бідності у звітах Дитячого фонду ООН). Ймовірно, що на новому етапі соціально-економічних досліджень категорія «умови життя» стане найпоширенішою.

Сучасні дискусії в соціально-економічній науці здебільшого зосереджені на термінах «рівень життя» та «якість життя». Вони стосуються того, як визначати ці категорії, у чому полягає їх схожість і відмінність, а також яка з них є більш універсальною чи доречною.

Поняття «якість життя» характеризує формування комплексу умов, які забезпечують фізичне, психічне та соціальне благополуччя людини. Воно враховує не лише об'єктивні фактори (оцінки на основі статистичних показників), але й суб'єктивне сприйняття людиною щастя та задоволеності життям. У такий спосіб якість життя охоплює всі аспекти взаємодії людей із їхнім середовищем, відображаючи ступінь задоволення потреб і відповідність реальних можливостей очікуванням [6; 45; 46].

Концепція людського розвитку, яка виникла як філософський підхід, була спрямована на переосмислення становища людей, їх добробуту та мети суспільного прогресу. Відмінність цієї концепції від традиційних підходів до оцінки рівня життя очевидна. У фокусі людського розвитку перебувають зміни у діяльності держави та пріоритети її політики в цій сфері. Дослідження ж

15

рівня життя охоплюють комплексну оцінку соціально-економічних процесів, представлених показниками, що безпосередньо характеризують їх динаміку. Аналіз рівня життя не лише потребує використання індикаторів змін, але й передбачає дослідження самого процесу змін, включно з усіма його

особливостями та проблемами.

За останні десятиліття поняття «якість життя» утвердилося в суспільній думці та наукових дослідженнях. Однак досі немає єдиного підходу до трактування змісту цього поняття, його відмінностей від «рівня життя», а також загальноприйнятої методології й методів вимірювання. Якість життя розглядається як загально-соціологічна, соціально-економічна або суто економічна категорія.

Основною причиною виникнення та активного використання терміну «якість життя» у суспільствах з високим рівнем споживання стала зміна поглядів на природу суспільного розвитку. Реальність показала, що економічне зростання, хоча й сприяє збільшенню доходів та забезпеченню високого рівня життя багатьох груп населення, не гарантує подолання крайньої бідності, антисоціальних явищ, соціальної нестабільності, а також екологічних і соціальних криз.

Сучасні дослідження якості життя відбуваються у двох основних напрямках: оцінка умов життя на основі об'єктивних критеріїв та опитування громадської думки щодо задоволеності життям. Перший підхід дозволяє оцінити умови життя як із точки зору матеріальних чинників, так і доступу до соціальних благ, рівня здоров'я та безпеки середовища проживання. Ці характеристики вважаються ключовими для оцінки якості життя. Проте домінуючим є другий, суб'єктивний підхід, який ґрунтується на тому, що адекватне відображення якості життя формується через суб'єктивні переживання, які залежать від матеріальних умов життя та емоційного сприйняття [43].

Більшість дослідників відзначають, що суб'єктивні оцінки якості життя включають раціональні та емоційні чинники. В умовах соціально-економічних

змін емоційні фактори часто мають сильніший вплив на індивідуальні уявлення про якість життя, ніж раціональні. Це призводить до висновку, що

на рівні суспільства не можливо здійснити повноцінну суб'єктивну оцінку якості життя.

Оцінка якості життя через об'єктивні показники фактично зводить її до розширеного розуміння рівня життя, яке охоплює ступінь задоволення різноманітних потреб людини. У контексті трактування терміну «якість життя» як складової категорії «рівень життя» можна сказати, що останнім часом якість життя визначається у двох значеннях: широкому й вузькому. У широкому розумінні це рівень задоволеності життям із позиції різноманітних потреб і інтересів. Це поняття включає економічні аспекти рівня життя, умови праці та відпочинку, житлові умови, соціальні гарантії, охорону здоров'я, освіту, правопорядок, стан навколишнього середовища, наявність вільного часу та можливості його використання, а також емоційні показники, такі як комфорт, спокій і стабільність [22].

Існує більш вузьке трактування терміну «якість життя», яке часто асоціюється із поняттям «рівень життя» (рівень і якість життя населення). У цьому контексті якість життя не охоплює економічні аспекти рівня життя, такі як дохід, споживання чи вартість життя. Це трактування близьке до поняття «спосіб життя».

Сучасні дослідники здебільшого розглядають якість життя у широкому сенсі, як задоволення різноманітних потреб. У країнах із розвиненою ринковою економікою концепція якості життя виникла через необхідність подолання негативних наслідків «суспільства споживання». Для України, де рівень життя залишається низьким, інтерес до цього поняття був зумовлений прагненням перейти від виживання до розвитку.

На короткострокову перспективу очікування стрімкого зростання доходів населення виглядають малореальними. Тому концепція швидкого досягнення якісних стандартів життя стає привабливою, адже країни з трансформаційною економікою часто мають переваги у доступі до базових

соціальних послуг, організації державних систем соціального забезпечення та

формуванні національної свідомості, що відповідає розумінню якості життя. Деякі дослідники критикують широке трактування терміну «якість життя» та ставляться скептично до використання поняття «національний добробут». Їхня аргументація часто носить ідеологічний характер: «Категорія "рівень життя" може характеризувати стан "добробут" лише в тому разі, якщо його параметри досягають певних кількісних і якісних стандартів, закладених у поняття рівня життя... Категорія "рівень життя" є ширшим поняттям, ніж "добробут", оскільки, крім останнього, включає такі антиподи, як малозабезпеченість, бідність і злидні» [26, с. 21]. Це обґрунтування заперечує соціальну державу у ринковій економіці, де добробут розглядається через рівність стандартів життя для всіх верств населення.

Отже, сутність поняття «рівень життя» зводиться до оцінки споживчих відповідностей окремих груп населення встановленим нормам та стандартам. За рядом досліджень, у другій половині XX століття в економічній літературі домінувало трактування рівня життя як обсягу споживаних матеріальних, культурних, побутових і соціальних благ, а також ступеня задоволення потреб населення на основі досягнутого рівня розвитку продуктивних сил. Водночас багато науковців розглядають рівень життя ширше, пов'язуючи його із категорією якості життя. Розширене розуміння рівня життя часто перетинається з поняттям «якість життя». Зокрема, В.І. Гур'єв визначає рівень життя як «складну комплексну соціально-економічну категорію, що відображає ступінь задоволення як матеріальних, так і духовних потреб, включаючи реальні доходи населення, рівень споживання матеріальних благ і послуг, забезпеченість житлом, рівень освіченості, якість медичного та культурно-побутового обслуговування, а також стан довкілля» [44, с. 27]. У цьому визначенні рівень життя фактично прирівнюється до якості життя.

І. Єлисеєва пропонує розмежування між поняттями рівня життя та якості життя, спираючись на існуючі традиції їхніх інтерпретацій. Вона зазначає, що

широке визначення рівня життя, яке охоплює умови життя, праці, сім'ї,

дозвілля, освіти, здоров'я, стан довкілля тощо, краще описується терміном «якість життя» [39, с. 64].

З метою уточнення термінології та змісту понять можна виділити найпоширеніші підходи до трактування рівня і якості життя. На основі узагальнення сучасних наукових інтерпретацій можна зробити такі висновки:

1. поняття «рівень життя» та «якість життя» є широко визнаними й активно використовуються в наукових дослідженнях;
2. рівень життя зазвичай трактується вузько, здебільшого як матеріальне становище населення, тоді як якість життя охоплює весь спектр взаємозв'язків між умовами життя людини та її оточенням;
3. термін «рівень життя» залишається чітким і конкретним (здебільшого статистичним) показником;
4. вплив концепції якості життя призвів до перегляду поняття «рівень життя», зокрема до розширення спектра потреб, які мають якісний вимір; 5. суб'єктивний компонент задоволеності життям може бути інтегрований як у дослідження рівня, так і якості життя.

Іноді рівень життя розглядається як еквівалент показника макроекономічного розвитку. Цей підхід був дуже популярним у другій половині XX століття, особливо щодо країн, що розвиваються, і досі має значення для аналізу економіки України.

Як рівень життя впливає на економічний розвиток в умовах нестабільного соціально-економічного середовища? Різкий спад або повільний ріст рівня життя з різною інтенсивністю мають вплив на економічні процеси та можуть змінювати напрямок економічного розвитку. Які затримки виникають і за яких умов цей вплив стає очевидним? Особливості розвитку окремих держав виходять за межі загальних формул і не завжди відповідають існуючим моделям, особливо в короткостроковій перспективі. У країнах, що перебувають на етапі переходу до ринкових відносин, формула успіху, як правило, не дає очікуваних результатів. Водночас можна виділити

універсальні закономірності, які впливають з історичної логіки розвитку суспільств у глобальному масштабі. Основною рушійною силою прогресу є прагнення людей покращити свій рівень життя.

Важливість дослідження рівня життя як інтегральної категорії була предметом дискусій між прихильниками «економічного» та «соціального» підходів до розвитку, що призвело до формування компромісного визначення. Так, деякі вчені трактують рівень життя як здатність доходів і майна населення забезпечувати задоволення його матеріальних і духовних потреб у рамках прожиткового мінімуму [8, с. 6]. За словами В. Бобкова, «у сучасній інтерпретації рівень життя характеризується не лише як доходи, а й як грошова або умовно грошова оцінка споживання різноманітних споживчих комплектів» [8, с. 58]. Такий підхід передбачає співіснування понять «рівня життя» та «якості життя» у науковому дискурсі.

Серед різних соціально-економічних категорій «рівень життя» має чітко визначену економічну основу, що робить його ключовим для дослідження в умовах соціально-економічної нестабільності, радикальної зміни напрямку розвитку або пошуку нових моделей економічного зростання. Можливість кількісного вимірювання чинників дозволяє оцінювати та визначати майбутню політику. У порівнянні з якістю життя, рівень життя є суто економічною категорією, яка може бути точно виміряна, навіть якщо включає суб'єктивні аспекти.

Сьогодні рівень життя розглядається як соціально-економічна категорія, що базується на уявленнях суспільства про прийнятний рівень життя. Громадська думка формує бачення мінімального рівня життя, який забезпечує гідний рівень існування в конкретній країні на певний період часу. Модель стандартів життя повинна ґрунтуватися на цьому мінімумі та гарантувати рівень життя, який сприймається позитивно населенням. Таким чином, категорія рівня життя набуває змістовного наповнення через суб'єктивне сприйняття. У той час моделі рівня життя, розроблені для умов соціально економічної нестабільності, орієнтуються на об'єктивні оцінки, доповнені

впливом суб'єктивних факторів.

1.2 Вплив якості та рівня життя населення на соціально економічний розвиток країни та її регіонів

Життєвий рівень населення певного регіону або якість життя його мешканців відіграють важливу роль у регіональному розвитку. Це стосується як забезпечення соціально-економічної стабільності регіону, ідентифікації територій із складною соціальною ситуацією, так і сприяння подальшому соціально-економічному прогресу регіонів.

Поняття «рівень життя населення» є складною економічною категорією, яку неможливо визначити за допомогою одного-єдиного показника. Вітчизняні та закордонні дослідники використовують комплекс системи показників для оцінки рівня життя, які охоплюють від 3 до 12 аспектів, що в свою чергу розбиваються на 20-70 деталізованих показників [1, с. 184].

Рівень і якість життя є інтегрованими показниками соціально економічного розвитку як на рівні держави, так і її регіонів. У міжнародній практиці для оцінки рівня життя часто застосовується індекс людського розвитку (ІЛР), який був запропонований ООН у 1990 році як комплексний показник цивілізаційного рівня країни.

Індекс людського розвитку базується на трьох ключових складових:

1. Тривалість життя.
2. Рівень освіти.
3. Обсяг ВВП на душу населення.

Для кожного показника визначено граничні значення: тривалість життя – від 25 до 85 років; рівень освіти – 0-100 % (відображає середню кількість років навчання для осіб старше 15 років); ВВП – від 200 до 4000 дол. США на

душу населення. Значення ІЛР нижче 0,5 вважається низьким, а показник від

21

0,9 до 1 – високим.

Економічна комісія ООН, оцінюючи рівень життя населення в Європі, орієнтується на показник кількості отриманих товарів і послуг. Еталонним значенням для цього показника є 100 %.

Рівень життя населення визначає ступінь задоволення його матеріальних, духовних і соціальних потреб. Поняття «якість життя» деталізує категорію «рівень життя (ІЛР)». ООН також розробила комплексний показник – індекс якості життя, що охоплює такі чинники, як рівень освіти, доступність медичних послуг, тривалість життя, рівень зайнятості, фінансова стабільність громадян, можливість участі в політичному житті тощо.

До ключових показників рівня життя належать кількість автомобілів, телефонів, житлової площі, лікарняних ліжок на одну особу (або на тисячу населення), а також якість медичних послуг, рівень шумового забруднення (вимірюваний у децибелах), швидкість пересування в години пік тощо.

Для забезпечення гідного рівня життя держава встановлює розмір прожиткового мінімуму, який слугує основним державним соціальним стандартом. Прожитковий мінімум поділяють на:

- Фізіологічний мінімум – це вартість товарів і послуг, необхідних для задоволення лише базових фізіологічних потреб протягом короткого періоду часу, практично без витрат на одяг, взуття чи інші непродовольчі товари.
- Соціальний мінімум (бюджет мінімального достатку) – це мінімальні норми задоволення фізіологічних, соціальних і духовних потреб. Він включає вартість товарів і послуг, необхідних для підтримки прийняттого рівня життя, що визнається суспільством.

Прожитковий мінімум визначається за допомогою так званого споживчого кошика – це стандартний набір товарів і послуг масового використання середнього споживача в конкретній країні на певний час. У

1. Сукупність узагальнених показників, що визначаються на основі макроекономічних даних, таких як валовий внутрішній продукт і національний дохід.

2. Система показників, які відображають рівень добробуту різних соціально-економічних верств населення, базуючись на вибіркових обстеженнях сімейних бюджетів, включаючи доходи, витрати та споживання окремих видів товарів.

Методика оцінки рівня життя включає такі зведені вартісні показники:

- ВВП на душу населення;
- НД на душу населення;
- загальне споживання матеріальних благ і послуг на душу населення та загалом;
- реальні доходи на душу населення, як загальні, так і для окремих соціальних груп;
- реальні доходи з урахуванням суспільних послуг на душу населення;
- реальна заробітна плата працівників і службовців;
- індекс вартості життя (або індекс споживчих цін) загалом і для окремих соціальних груп.

Кожний із показників має власну специфіку та відображає різні аспекти доходів населення. Особливе значення має індекс вартості життя, який широко застосовується у світовій практиці. Цей індекс є показником роздрібних цін на товари й послуги, що входять до бюджету середнього споживача (споживчого кошика), і визначають його прожитковий мінімум. Як правило, індекс вартості життя ототожнюється з індексом споживчих цін.

Зміна вартості життя залежить від змін у споживчих цінах і структурі споживання. Однією з основних проблем при розрахунку індексу вартості життя є визначення фіксованого набору споживчих товарів і послуг (споживчого кошика) для різних груп населення. Для цього використовуються

два підходи: нормативний, що ґрунтується на встановлених нормативах споживання, і статистичний, який визначає споживчий кошик на основі

23

фактичної структури споживчих витрат, вивчених через показники сімейних бюджетів. У практичному застосуванні, особливо у регіональному аналізі, найчастіше обирається статистичний підхід.

Інтегральна оцінка рівня життя населення регіону є ключовою для вирішення питань регіональних відмінностей. По-перше, вона дозволяє використовувати необхідну кількість первинних показників для всебічної оцінки рівня життя населення в регіонах України. По-друге, створення ієрархічної системи показників дає змогу визначити, які саме аспекти впливають на високий або низький рівень життя в конкретному регіоні. По-третє, інтегральний показник забезпечує динамічну порівняльність і дозволяє будувати ряд порівняльних даних, що характеризують рівень життя у регіоні [9, с. 31].

Розробка регіональних індексів спрямована на формування методики створення інтегрального показника рівня життя, що є найкращим інструментом для оцінки міжрегіональних диспропорцій.

Для розрахунку таких показників, як регіональний індекс людського розвитку, важливо враховувати як позитивні фактори (стимулятори) рівня життя, так і негативні показники (дестимулятори), зокрема рівень злочинності чи кількість хворих на туберкульоз. Вони містять цінну інформацію про небажані процеси в регіонах і мають особливу актуальність для України.

Ще одним аргументом для розширення інформаційної бази рівня життя є потреба в надлишковій інформативності, яка слугуватиме захистом від можливих викривлень результатів оцінки в бік їх завищення чи заниження. Наприклад, «розрахунки індексу людського розвитку, що проводяться ООН на основі лише чотирьох показників, можуть істотно змінити рейтинг країни через недостовірність даних хоча б щодо однієї з базових характеристик, викликаючи обґрунтоване невдоволення» [28, с. 24].

Оцінювання рівня життя населення регіонів України здійснюється за трьома ключовими аспектами:

1. Матеріальний добробут.

24

2. Умови проживання.

3. Соціальне середовище.

Ця методика включає проміжний етап створення узагальнюючих індикаторів, які відображають кожен із аспектів рівня життя в регіонах. Це дозволяє уникнути надмірної перевантаженості основного показника, зберігаючи комплексний підхід до аналізу регіональних особливостей та мінімізуючи вплив випадкових факторів.

Система показників, що описує рівень життя регіонів України, організована як «ієрархічна структура, де верхній рівень займає інтегральний узагальнюючий показник, а нижній – окремі складові показники, які взаємопов'язані між собою» [10, с. 31]. Кожен показник має самостійне значення і одночасно входить до складу загального узагальнюючого показника.

Матеріальний добробут населення найточніше відображає диференціацію за рівнем доходів, витрат і майнового стану, що формує соціальний статус окремої особи чи групи в соціально-економічній системі.

Вченими Інституту демографії та соціальних досліджень для оцінки матеріального добробуту визначені такі показники: «середньомісячна зарплата, пенсія, частка працівників та пенсіонерів, які отримують мінімальну заробітну плату, співвідношення середньої зарплати до середньої пенсії, обсяги введеного в експлуатацію житла, частка доходів, отриманих від особистого підсобного господарства, рівень і глибина бідності, забезпеченість населення приватними автомобілями, частка витрат на харчування, послуги, заощадження, придбання нерухомості тощо» [1, с. 193].

Бідність є невід'ємною частиною загального рівня життя регіону як соціально-економічної категорії. Визначення її критеріїв і пошук шляхів зменшення бідності є ключовим елементом усіх національних стратегій і

програм, спрямованих на підвищення добробуту населення. Показники бідності, що застосовуються для аналізу рівня життя регіонів України, включають дослідження рівня та глибини бідності.

25

Коефіцієнт Джині, включений до аналізу, дозволяє кількісно оцінити ступінь нерівності в розподілі доходів населення (значення, близьке до 1, свідчить про високу нерівність, а наближення до 0 – про рівномірність) всередині країни [11-13].

Умови проживання населення. Основні характеристики умов проживання можна поділити на кількісні (загальна площа житла) та якісні (обладнання житла необхідними зручностями), що відображають житлові умови населення регіону. Другим важливим аспектом умов проживання є рівень розвитку соціальної інфраструктури, яка має на меті забезпечити максимальній кількості мешканців регіону доступ до якісних благ і послуг відповідно до науково обґрунтованих нормативів або фактичних потреб. Згідно з Законом України «Про державні соціальні стандарти та соціальні гарантії», для цього «розробляється державний класифікатор соціальних стандартів і нормативів, що охоплює: рівень урбанізації, забезпеченість житлом, частку міського та сільського населення у будинках з опаленням, водогonom, газом, щільність автомобільних доріг, кількість лікарняних ліжок, телефонів тощо» [1, с. 194].

В сучасних умовах України показники щільності населення, урбанізації та частки мешканців міст із населенням понад 100 тисяч відіграють ключову роль у визначенні варіацій умов проживання в регіонах через значну різницю між міськими та сільськими умовами. Ці показники належать до групи стимуляторів, що характеризують доступність соціальної інфраструктури для населення.

Окрему групу формують індикатори комфортності житла, які варто аналізувати окремо для міських і сільських населених пунктів, оскільки критерії комфортності житла в сільській місцевості мають інші характеристики та нижчі порогові значення.

Ця категорія показників відображає рівень забезпеченості населення критично важливою інфраструктурою, зокрема медичними закладами та доступністю екстреної медичної допомоги. До неї також входять показники,

26

що характеризують забезпеченість засобами зв'язку, оскільки ці аспекти взаємопов'язані. Відсутність ефективної системи комунікації з медичними установами або службами швидкої допомоги суттєво ускладнює умови життя населення.

Соціальне середовище. Цей блок включає аспекти соціального самопочуття та соціальної напруги. Основними факторами, що зумовлюють зростання соціальної нестабільності та напруженості, є:

➤ збільшення кількості бідного населення, яке втратило надію на покращення свого матеріального становища в майбутньому; ➤ тривале безробіття, яке разом із попереднім чинником сприяє поширенню таких негативних явищ, як злочинність, проституція, наркоманія тощо;

➤ затримки у виплатах заробітної плати та соціальної допомоги. Для точного відображення цих явищ до складу показників цього блоку входять: частка бідних за самооцінкою, рівень злочинності, кількість самогубств, хворих, абортів, укладених і розірваних шлюбів, рівень безробіття, заборгованість із заробітної плати тощо [1, с. 195]. На регіональному рівні всі складові рівня життя мають однакову значущість. Низький рівень матеріального добробуту не може бути врівноважений сприятливим соціальним середовищем або комфортними умовами проживання, як і навпаки. Кожен показник має самостійне значення, водночас формуючи загальний інтегрований індекс.

Аналіз останнього десятиліття розвитку економіки України показав, що рівень життя населення зростає повільними темпами, а розшарування суспільства продовжує посилюватися. Поточна економічна ситуація надає державі можливості для підвищення життєвого рівня населення, формування середнього класу та зменшення рівня бідності. Однак традиційна практика

спрямування ресурсів економічного зростання виключно на розвиток економіки, без врахування соціальної складової та належного регулювання розподілу доходів, ускладнює ці процеси. Такий підхід знижує темпи

27

підвищення рівня життя, позбавляє населення віри у можливість поліпшення свого становища через працьовитість і, як наслідок, зменшує бажання брати участь у зміцненні економічної могутності країни.

28

РОЗДІЛ 2

ЯКІСТЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ: ВИЗНАЧЕНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА МОЖЛИВОСТІ ПОВОЄННОГО ЗРОСТАННЯ

2.1. Визначення рівня та якості життя населення України в умовах постійних кризових процесів

Протягом тривалого часу показники рівня та якості життя населення України не демонстрували стабільного зростання. Після 2008 року окремі позитивні зміни тривали не більше двох-трьох років поспіль, що не свідчило про формування стійкого позитивного тренду. Загалом, період 2008–2021 років характеризувався невизначеністю в оцінці життєвих стандартів.

Перші два роки цього періоду супроводжувалися кризовими явищами у фінансовій сфері та економіці загалом, що одразу спричинило зниження рівня життя населення. З 2010 року споживчий ринок перейшов у фазу стагнації, оскільки, порівняно з докризовим періодом, частка витрат домогосподарств на харчування та житлово-комунальні послуги зростала повільно. Головною проблемою стало те, що після сплати обов'язкових платежів більшість українців мали обмежені фінансові можливості для освіти, охорони здоров'я та відпочинку.

На фоні загострення системної кризи, що посилювала економічні і

соціальні проблеми, у 2014 році відбулося анексування Криму і почалася війна на Донбасі, що ще більше загострило кризові прояви в економіці: різке зниження курсу національної валюти супроводжувалося стрімким зростанням цін на споживчі товари, а нестача коштів для субсидування палива стала причиною кількарразового підвищення тарифів на житлово-комунальні послуги. У результаті одночасного звуження доходів і зростання цін споживчий потенціал населення зазнав суттєвого удару.

29

З 2016 року в економіці почали відбуватися процеси стабілізації, що відобразилося на покращенні рівня життя, а вже наступного року спостерігалось зменшення масштабів бідності. Протягом 2017–2019 рр. Україна показувала стійкий ріст доходів і зниження бідності, що давало реальні шанси досягти показників до фінансово-економічної кризи 2008 року у найближчій перспективі. Проте ситуацію зірвала світова пандемія коронавірусу. У 2020 році рівень та якість життя населення суттєво погіршилися: середньодушові сукупні витрати домогосподарств у співставних цінах щодо базового року скоротилися на 4,3%, а частка витрат на харчування в загальних витратах домогосподарств, яка традиційно слугувала надійним індикатором життєвого рівня, значно зросла – з 48,4% до 52,1%, перевищивши критичну позначку у 50% (рис. 2.1).

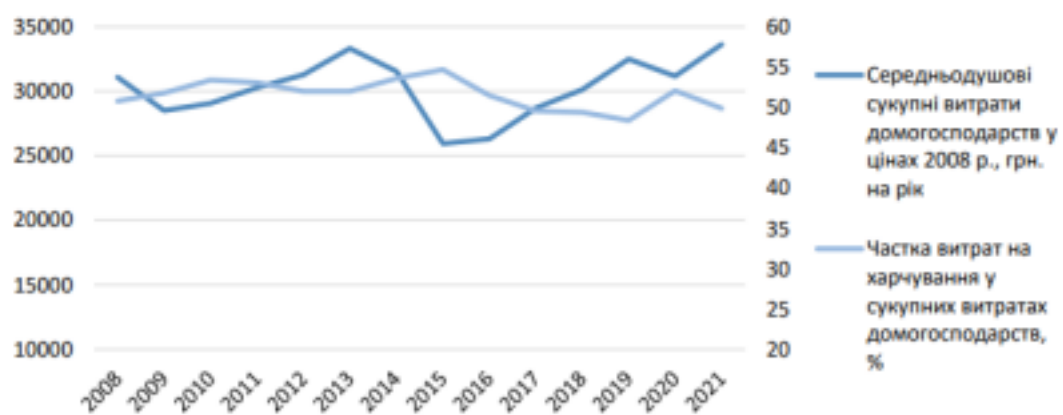

Рис. 2.1. Сукупні витрати домогосподарств у цінах базового (2008-го) року та частка витрат на харчування, 2008-2021 рр.

Крім того, у 2020 році вперше з 2016 року зафіксовано зростання

абсолютної бідності: частка населення, чиї витрати були нижчими за фактичний прожитковий мінімум, зросла з 41,3% до 47,2% (рис. 2.2).

30

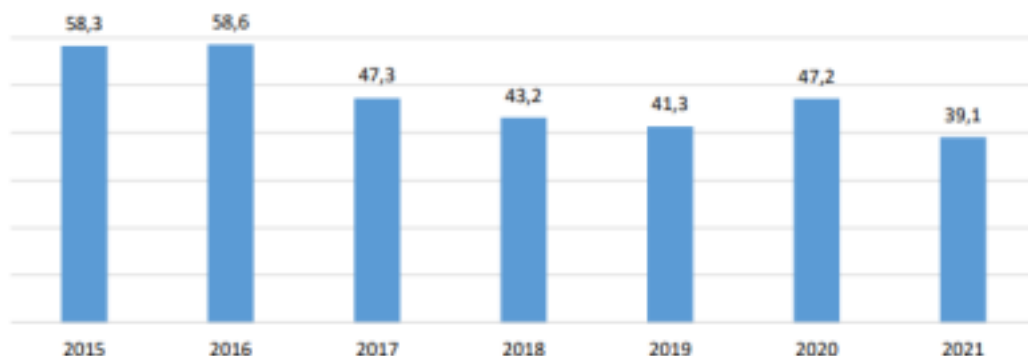

Рис. 2.2. Рівень бідності за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму, 2015-2021 рр., %

Витрати домогосподарств, приведені до цін базового року, протягом тривалого періоду відзначалися нестабільністю, і лише в останній рік перед початком повномасштабної війни (2021 рік) спостерігався початок сталого зростання. Подібно, структура витрат, зокрема частка, що йде на харчування, зазнала позитивних змін (див. рис. 2.3).

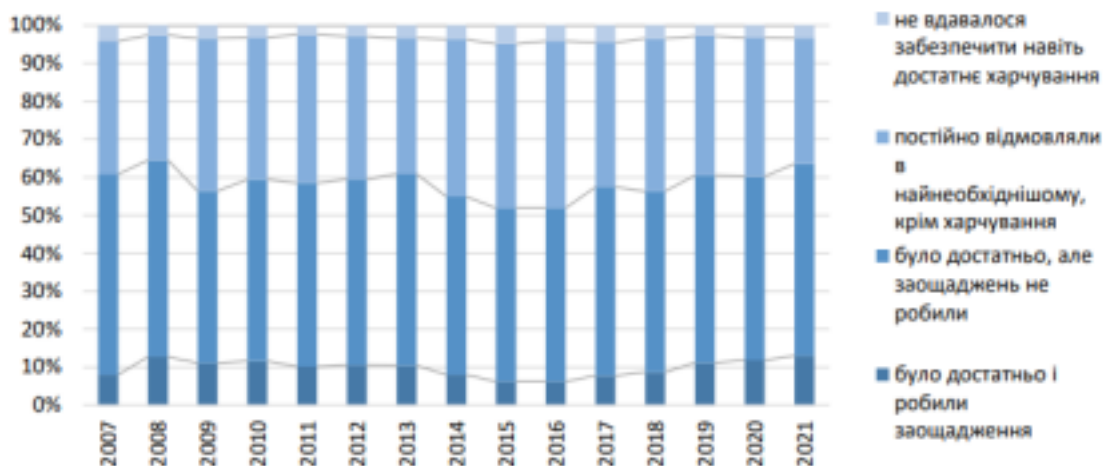

Рис. 2.3. Розподіл домогосподарств за самооцінкою рівня їх доходів, %

У 2021 році, згідно із самооцінками населення щодо купівельної спроможності власних доходів, відсоток тих, хто вважав свої доходи достатніми, досяг рекордного рівня після 2008 року – 63,5%, а 13% одночасно

здійснювали накопичення (див. рис. 2.3). Здавалося, що вперше за п'ятнадцять років населення країни отримало реальну можливість суттєво задовольнити

31

накопичені споживчі потреби, які раніше стримувалися тривалими кризовими явищами.

Через низький рівень доходів домогосподарства не можуть забезпечити навіть задоволення базових потреб, не кажучи вже про споживання товарів і послуг вищого рівня. Це свідчить і про те, як розподіляються додаткові кошти у випадку значного збільшення доходів. Незалежно від соціальної групи, близько 20% додаткових коштів сім'ї хотіли б витратити на житлові потреби – від закриття комунальних заборгованостей та послуг дрібного ремонту до суттєвого поліпшення житлових умов шляхом купівлі або будівництва нового житла. При значному зростанні доходів представники різних децильних груп, можливо, готові відкладати від 5% до 11% додаткових коштів на заощадження і інвестувати від 0,4% до 4,5% у розвиток підприємництва. Проте сім'ї з нижчих децильних груп із більшим відсотком витрат за рахунок обмежених доходів віддають перевагу витратам на лікування, харчування, придбання непродовольчих товарів і освіти, що показує їхню нездатність забезпечити навіть базові потреби, що характерно близько 30–40 % населення.

Низький рівень доходів також поглиблює проблему доступності належних житлових умов. За даними 2021 року, Україна з-поміж 109 країн світу не увійшла до переліку 50 держав з найкращими показниками доступності житла за відповідним коефіцієнтом. За підрахунками, з огляду на середню вартість квадратного метра і середню заробітну плату, українцям доводилося б накопичувати кошти протягом 17 років для купівлі житла. Ситуація з орендою також є критичною: вважається, що житло доступне, якщо його оренда складає не більше ніж 30 % доходів. Проте на поч. 2022 р. орендна плата в Україні сягала від 4290 грн. (що становило 30,6 % середньої зарплати 2021 р.), а в Києві – від 8500 грн., що дорівнювало 41,3% середньої міської зарплати (20 558 грн.) за 2021 рік. Таким чином, оренда житла в

великих містах, особливо у столиці, залишається фактично недоступною для більшості населення.

Щодо розвитку інфраструктури, протягом останнього десятиріччя

соціальна і муніципальна інфраструктура демонструвала стабільний позитивний тренд, навіть в умовах постійних кризових хвиль. Однак темпи покращень були надзвичайно низькими. Наприклад, забезпеченість житлових будинків водопровідною системою зросла з 2010 по 2020 рр. менше ніж на 20 %, і ще у 2021 р. 12,6% домогосподарств залишалися без підключення до водопроводу (рис. 2.4).

За даними опитувань домогосподарств, доступ до закладів освіти та медицини у населених пунктах і надаваних ними послуг значно покращився в останні роки, проте сполучення транспортне між населеними пунктами стало гіршим. Незважаючи на численні реформи до 2020 року, спрямовані на оптимізаційні скорочення мережі шкіл і лікарень, частка родин, які стикалися з проблемою відсутності поблизу медичних або дошкільних закладів, поступово скорочувалася, що частково пояснюється зменшенням населення у малих населених пунктах. При цьому зниження числа домогосподарств, які відчували нестачу своєчасних послуг екстреної (швидкої) медичної допомоги, свідчить про покращення доступності цих послуг.

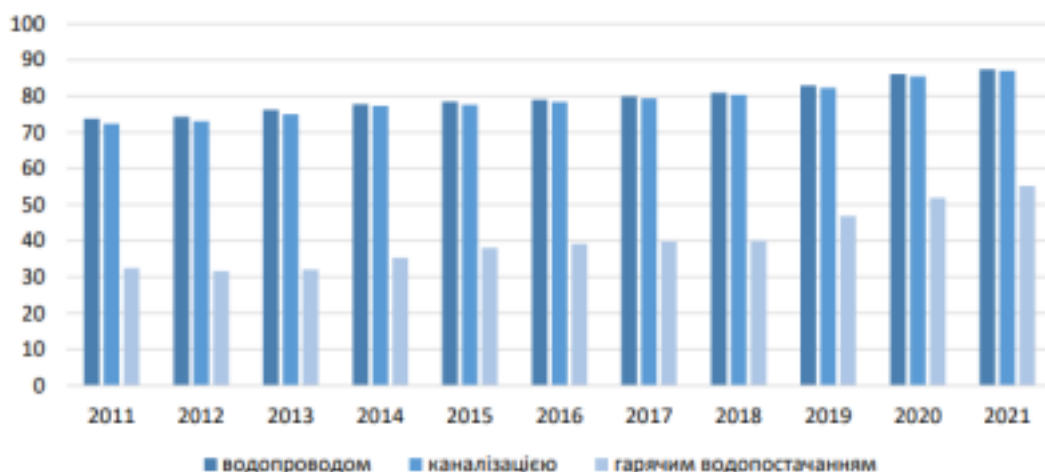

Рис. 2.4. Частка домогосподарств, помешкання яких обладнано відповідними зручностями, %, 2011-2021 роки

Однак проблема регулярного транспортного сполучення з більшими населеними пунктами залишається невирішеною: показники 2021 року не відрізняються від тих, що були за десять років тому, а коронавірусні

33

обмеження, ймовірно, тільки посилили цю проблему (рис. 2.5).

Ознаки інфраструктурної депривації домогосподарств	2007	2009	2011	2013	2015	2017	2019	2021
відсутність поблизу житла медичної установи, аптеки	18,4	14,2	13,2	13,0	12,3	13,4	13,7	12,4
незабезпеченість населеного пункту своєчасними послугами екстреної (швидкої) медичної допомоги	22,9	18,7	17,1	15,7	14,8	14,8	15,8	13,1
відсутність поблизу житла дошкільних закладів	4,7	3,5	2,5	2,8	2,4	2,3	2,0	1,6
відсутність регулярного щоденного транспортного сполучення з населеним пунктом з більш розвинутою інфраструктурою	12,6	8,9	8,7	8,6	9,2	8,8	9,1	9,3

Рис. 2.5. Частка домогосподарств, які потерпали від інфраструктурних обмежень

Протягом 2008–2021 років накопичувалися численні невирішені проблеми рівня життя: стабільно низька купівельна спроможність доходів, обмежені можливості для споживання, майже відсутність перспектив покращення умов проживання, розвиток інфраструктури повільними темпами та, як наслідок, зменшений доступ до якісних послуг, зокрема в невеликих населених пунктах. У 2021 р. зафіксовано чіткий тренд росту цих показників, що не лише допомогло компенсувати падіння під час коронавірусної кризи, але й перевищило значення 2019 року. Але, повномасштабна війна, безумовно, спричинить різке зниження більшості показників.

2.2. Дослідження рівня та якості життя в Україні у період воєнного стану 2022-2024 рр. (результати соціологічних досліджень)

Війна в Україні викликала найшвидше та наймасштабніше примусове переміщення населення в Європі з часів Другої світової війни. Мільйони людей були змушені залишити свої домівки, багато хто перетинав кордони в пошуках безпеки. Обстріли цивільної інфраструктури, лікарень, шкіл і

34

притулків спричинили не лише численні жертви та важкі поранення, а й масивні руйнування, що не менше руйнівні за самі матеріальні збитки. Деякі міста досі знаходяться під облогою та повністю зруйновані внаслідок авіаударів і застосування важкої артилерії.

Масштабна війна в Україні спричинила гуманітарні кризи та масове переміщення населення, включно з відтіканням за кордон, що суттєво впливає на демографічну ситуацію та ринок праці на багато років. Глибокий економічний спад обернувся різким зниженням доходів населення та зростанням безробіття. Попри певне відновлення економіки і збільшення попиту на робочу силу, довгострокові наслідки війни змусять рівень безробіття залишатися вище нормального, а зростання реальної заробітної плати буде стриманим через надлишкову пропозицію праці.

Втрати близьких, фізичні та психологічні травми, вимушена міграція, а також втрата житла, роботи і майна глибоко впливають на життя більшості українців, особливо позначаючи їх матеріальний добробут. Ускладнення в освітньому процесі, проблеми з доступом до ліків і навіть до основних ресурсів, таких як вода і їжа, можуть мати значний негативний вплив на ключові демографічні показники та можливості ринку праці в найближчі роки, зокрема на окупованих територіях. Крім того, високий рівень міграції, включно з відтоком за кордон, ще більше погіршує демографічну ситуацію та стан ринку праці.

За даними НБУ [18], на початку воєнних дій активність на ринку праці практично зупинилася. Хоча протягом останніх місяців спостерігається певне

поступове відновлення, наразі пропозиція робочої сили суттєво перевищує попит. У перші тижні повномасштабного конфлікту кількість відкритих вакансій і поданих резюме різко скоротилася. Проте, починаючи з квітня 2022 року, завдяки поверненню деяких мігрантів та через відносно низьку економічну стабільність домогосподарств після попередньої кризи, як кількість робочих місць, так і кількість шукачів роботи різко зросли. Разом з тим, кількість вакансій зростала дуже повільно навіть у сфері ІТ, що

35

пояснюється значним падінням економічної активності, атмосферою невизначеності й зменшенням фінансових ресурсів компаній. За результатами дослідження НБУ, проведеного з березня по травень 2022 року, у перші дні війни більшість підприємств не вносила змін до складу персоналу і фондів оплати праці. Проте, із усвідомленням тривалості воєнного конфлікту та погіршенням фінансово-економічних умов, компанії почали оптимізувати свої витрати. В подальшому відновлення економічної активності сприятиме поверненню попиту на робочу силу, проте його структура може зазнати значних змін. Зокрема, у сфері логістики попит на співробітників зросте в міру відновлення інфраструктури та виробничих потужностей, тоді як потреба у робітниках для промисловості залишається відносно низькою через потребу у тривалому відновленні зруйнованих потужностей. Крім того, зменшення чисельності робочої сили, зокрема через масовий відтік кадрів, може призвести до серйозної нестачі робітників у деяких галузях, поглиблюючи існуючу нерівність на ринку праці. Обмежені інвестиції в економіку відразу після війни і погіршення корпоративних фінансових умов перешкоджатимуть загальному відновленню попиту на робочу силу. Слід також зазначити, що рівень добробуту українців у 2022-2024 рр. різко знизився через дві основні причини: зниження номінальних заробітних плат та девальвацію гривні у поєднанні з інфляцією [42]. На сьогодні ринок праці перебуває під загрозою: кількість вакансій настільки скоротилася, що вони сьогодні в рази менші, ніж у довоєнний період. Роботодавці отримують змогу обирати з меншої кількості кандидатів, і їхні вимоги до претендентів значно

зросли, що продовжує процес підбору персоналу.

Другим чинником, що впливає на погіршення рівня життя українців, є інфляція разом із девальвацією гривні. За оцінками НБУ, у 2022 році інфляція перевищила 30%, а зарплати залишилися на довоєнному рівні, їхня купівельна спроможність впала майже на третину. В підсумку, зниження заробітних плат, разом із девальвацією гривні та інфляцією, призвело до зменшення купівельної спроможності населення приблизно на 60% порівняно з

36

довоєнним періодом.

Дослідження показали, що у приватному секторі зарплати знизилися від 25% до 50% від довоєнних показників. За даними бюджетних органів ситуація у державних установах дещо покращилася. До того ж, часткову компенсацію втрати доходів забезпечило значне зростання соціальних виплат, пенсій та компенсацій для військових. Загалом прогнозується, що щороку номінальні зарплати падатимуть на 12%, а їх реальний рівень знизиться на 27%. З відновленням економічної активності та зростанням попиту на працю очікується швидке зростання номінальних заробітних плат, які вже можуть перевищити довоєнні рівні; однак, з огляду на інфляційні процеси, реальна зарплата все одно залишиться нижчою за довоєнний рівень [18].

Рівень заробітної плати успішно відображає економічне здоров'я країни, і нинішня військова ситуація спричиняє серйозну економічну кризу. Бізнес активно оптимізує витрати, що зазвичай виражається у скороченні зарплат і премій, хоча зниження, яке спостерігалось перший рік війни, наразі стало менш вираженим.

За результатами П'ятнадцятого загальнонаціонального опитування в умовах війни, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг», було виявлено наступне [33]:

- Регіональна динаміка свідчить про подальше зростання безробіття на сході країни: з 53% до 57%.

- У центральних та західних регіонах безробіття також постійно зростає (37% і 32% відповідно).

- Близько половини опитаних працівників зазнали скорочення зарплат на 10% і більше.

- Зарплати лишилися незмінними у 43% опитаних, а лише у 9% зафіксували їх підвищення.

- Більшість осіб, що відчули зниження доходів, наразі працюють віддалено або на неповний робочий день, а також займаються підприємницькою діяльністю.

37

- Серед державних службовців переважна частина зберегла свої попередні зарплати.

- Значна частина (57%) готова продовжувати працювати за зниженими зарплатами, а 40% планують шукати більш активну позицію або нове місце роботи, що частіше стосується молодих фахівців у приватному секторі або самозайнятих осіб.

Таким чином, інфляція та девальвація гривні суттєво впливають на фінансове становище населення, а крім цього, поточні виклики на ринку праці підтверджують серйозність економічної кризи, спричиненої війною.

Щодо заходів, спрямованих на покращення матеріального добробуту населення України в умовах війни, Положення постанови Кабінету Міністрів України від 7 березня 2022 року № 214 «Про деякі питання надання державної соціальної допомоги на період введення воєнного стану» [14] передбачає виплати за такими напрямками:

1. допомога малозабезпеченим сім'ям;
2. допомога на дітей одиноким матерям;
3. допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування;
4. підтримка важкохворих дітей з невиявленою інвалідністю;
5. щомісячні грошові виплати особам, які проживають із інвалідами I або II групи, що страждають від психічних розладів;

6. тимчасова державна допомога дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не можуть утримувати дитину або їх місце перебування невідоме;

7. щомісячна адресна допомога внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, зокрема оплату житла та комунальних послуг;

8. тимчасова державна соціальна допомога безробітним, які досягли загального пенсійного віку, але ще не мають права на пенсійне забезпечення.

За результатами дослідження порталу ggs.ua [34], протягом війни майже у всіх регіонах України рівень середньої заробітної плати залишається

38

стабільним, але очікується її підвищення. Прогнозують, що зарплати у 2025 році поступово повернуться до довоєнного рівня. Найсильніше зниження заробітних плат відзначалося у квітні і травні 2022 року, коли падіння становило від 9% до 58% залежно від професій. Водночас високі заробітні плати спостерігаються в IT-сфері та у консалтингових компаніях, тоді як мінімальний рівень оплати характерний для студентів, фахівців без практичного досвіду та домашніх робітників.

Експерти Work.ua [7] також провели дослідження воєнних зарплат, аналізуючи їх залежність від статусу, рівня професійності, статі та володіння англійською мовою. Опитано було 20 000 українців та 600 представників роботодавців у найбільш популярних галузях, зокрема в фінансах та банківській справі, логістиці, сільському господарстві, торгівлі, медицині та фармацевтиці, готельно-ресторанному бізнесі та туризмі. При аналізі заробітних плат не враховували відповіді приблизно 8 тисяч учасників, які втратили роботу більше трьох місяців тому і досі не знайшли нову.

З аналізу результатів випливає, що 30% респондентів втратили місце роботи: 19% були звільнені або піддалися скороченню, а 11% опитаних залишилися без роботи у зв'язку із закриттям компаній. Крім того, через воєнні умови 18% учасників змушені були змінити місто або навіть країну

проживання, тоді як 93% продовжують працювати в українських компаніях. Лише 3% опитаних повідомили про зростання зарплати під час війни, а 52% відзначили її зниження. За даними роботодавців, найвищий рівень зарплати становить 30 тис. грн, що спостерігається у великих містах, зокрема в Дніпрі, Одесі, Львові та Харкові (окрім Києва).

Водночас варто зазначити, що протягом воєнного періоду середній рівень зарплат українців упав на 30–40%, найбільше страждають галузі медіа, туризму, ресторанний бізнес, кав'ярні, готелі та роздрібна торгівля [18].

Щодо матеріального становища населення, останні дані свідчать, що індекс споживчих настроїв зріс на 1,1 пункт до 73,2 завдяки покращеній оцінці матеріального рівня. Проте за останні п'ять років знизилися як індекси

39

особистого матеріального стану, так і очікувань щодо економічного розвитку. Індекс поточного матеріального становища, що відображає фінансовий стан населення, впав до 37,2, що нижче показників на 1,1 пункт.

Індекс поточних особистих фінансів, який є складовою загального індексу поточного матеріального стану, знизився на 2,9 пункту до 30,7, тоді як індекс доцільності оптових покупок зріс на 0,8 до 43,8. Індекс економічних прогнозів підвищився на 2,5 пункту до 97,2, а показник очікуваної динаміки безробіття знизився на 4,3 пункту до 133,3. Індекс інфляційних очікувань зріс на 3,7 пункту до 146,4, а за останні місяці очікування щодо курсу гривні погіршилися, що відобразилось у зростанні індексу девальваційних очікувань на 5,4 пункту до 157,5 [17].

З метою покращення матеріального становища українців у воєнний період планується надання фінансової підтримки громадянам. Наприклад, благодійний фонд «Єдність за майбутнє» із Запоріжжя, за підтримки Естонської ради з питань біженців, Міжнародного комітету порятунку, Управління ООН з координації гуманітарних питань (UN OCHA) та Всесвітньої продовольчої програми, започаткував програму матеріальної допомоги для найбільш вразливих категорій осіб, які постраждали від

воєнних дій [38].

Попри очевидні виклики війни, існують і менш помітні проблеми, які Україні доведеться долати у майбутньому. Сюди входить як адаптація життя тих, хто залишився в країні й був змушений переїхати в більш безпечні регіони, так і повернення громадян, які наразі перебувають за кордоном. Незважаючи на труднощі, пов'язані з сусідством із країною-терористом, українці тримають оборону та демонструють досить високий рівень задоволеності життям, навіть під час війни. Про рівень якості життя в Україні та про перспективи повернення наших громадян додому дослідила компанія Gradus Research для видання Mind.

За результатами майже всіх досліджень видно, що, попри війну, люди в повсякденному житті стали оцінювати наявне позитивніше. Якщо до війни

40

більшість українців відповідали на запитання «Чи рухається держава у правильному напрямку?» з песимізмом, то зараз оцінки якості життя, перспектив розвитку та рівня стресу покращилися в порівнянні з довоєнним періодом. Це пояснюється усвідомленням того, що ситуація могла бути набагато гіршою, що свідчить про мобілізацію внутрішніх ресурсів суспільства.

Разом з Європейською Бізнес Асоціацією проводяться дослідження «Барометр якості життя – 2023», «Барометр якості життя – 2024», в яких пересічні українці та представники бізнес-середовища оцінили рівень задоволеності за 9 ключовими факторами, що формують загальний рівень якості життя. «Барометр якості життя» (до 2022 року – «Барометр щастя в Україні») – це щорічне опитування, яке проводиться Європейською Бізнес Асоціацією з 2018 року. Головним партнером є компанія Kernel, а партнером із досліджень виступає дослідницька компанія Gradus Research.

Рис. 2.6. Оцінка рівня життя населенням та бізнес-аудиторією України у 2023 році

Аудиторія дослідження:

- Загальна аудиторія: чоловіки та жінки у віці від 16 років, що проживають у містах з населенням понад 50 тисяч осіб (за винятком тимчасово окупованих територій та регіонів активних бойових дій); розмір вибірки – 1166 осіб; опитування проводилося з 3 по 6 травня 2024 року.
- Бізнес-аудиторія: представники членських компаній Європейської Бізнес Асоціації незалежно від місця перебування; розмір вибірки – 472 особи; проведення опитування відбувалося з 8 по 16 травня 2024 року.

На підставі отриманих результатів можна зробити наступні узагальнення.

1. Ключові аспекти якості життя отримали позитивні оцінки, навіть в умовах війни. Майже половина опитаних висловлює задоволення своїм соціальним життям, тоді як близько третини респондентів позитивно оцінюють робоче середовище, правове поле та регулювання в державі, освітню систему і загальний досвід життя в Україні.

Задоволеність наявним місцем роботи декларативно висловили 34%

громадян, тоді як у бізнес-середовищі цей показник досягає 69%. Це свідчить про те, що співробітники великих компаній, задоволені своєю роботою, ймовірно, матимуть позитивний вплив на свої міграційні наміри. Дослідження Gradus Research також показало, що люди впевнені, що виконання своєї роботи на високому рівні сприяє покращенню ситуації в країні.

У загальній аудиторії фактично немає значних гендерних відмінностей у рівні задоволеності. Україна не демонструє різких статевих контрастів на робочих місцях, хоча серед молодших та старших вікових груп задоволеність дещо нижча, ніж серед осіб, що входять до основного робочого ядра у віці 25–40 років.

2. Щодо соціального життя, 47% опитаних оцінюють його в Україні під час війни як добрий або дуже добрий, хоча цей показник зменшується з віком і є нижчим серед непрацевлаштованих. Регулярно спостерігається подібна картина, як і з роботою: жителі Північних та Центральних регіонів частіше висловлюють незадоволення своїм соціальним життям.

Щодо освітньої системи, молодь (16–25 років) та люди у віковій
42
категорії 26–40 років, які можуть мати дітей шкільного віку, в цілому мають позитивне враження – 33% та 37% респондентів відповідно задоволені якістю освіти.

Менше чверті опитаних висловлюють позитивні оцінки у тих сферах, що менш критичні для міграційних настроїв. До них відносять: задоволеність системою охорони здоров'я (23% загалом та 39% серед бізнес-середовища), рівень безпеки в країні (25% позитивних оцінок) і екологічну ситуацію (15% позитивних відгуків).

Досвід користування медичною системою значною мірою залежить від можливості звертатися до приватних медичних послуг, а також від стану здоров'я осіб віком 40+, які частіше контактують із системою охорони здоров'я.

За даними опитування, лише 15% українців вважають екологічну

ситуацію задовільною. Особливо негативну оцінку надали мешканці центрального регіону через домінування великих індустріальних центрів, що було характерно ще до війни. Очікується, що під час воєнних дій ці параметри якості життя зазнають найбільшого погіршення, проте водночас мають потенціал для швидкого поліпшення.

3. Питання повернення українських біженців додому стає все більш актуальним. Найактивніша частка працюючих громадян залишається в країні та відзначає задоволеність своїм досвідом життя. Бізнесово активна група фактично залишається на місці та, як правило, позитивно оцінює якість життя під час війни. Загалом основні тенденції активної частини населення, як правило, копіюються ширшою масою громадян, адже незадовільний досвід у таких сферах, як охорона здоров'я, освіта чи екологічні умови, навряд чи стане вирішальним фактором при прийнятті рішення про залишення роботи в Україні. Таким чином, хоча певні аспекти вимагають покращення, існують вагомі підстави для оптимістичного бачення майбутнього.

Опитування «Барометр якості життя – 2023» було проведено
Європейською Бізнес Асоціацією спільно з дослідницькою компанією Gradus

43

Research методом самозаповнення анкети через мобільний застосунок Gradus. Результати нового дослідження за результатами 2024 року, у партнерстві з Kernel та дослідницькою компанією Gradus Research: впродовж другого року підряд задоволеність роботою займає провідне місце серед усіх показників «Барометру якості життя – 2024»: 69% респондентів позитивно оцінюють своє поточне місце роботи, можливості для самореалізації та гарантії захисту прав працівників.

ДИНАМІКА ФАКТОРІВ ЗА НАЙВИЩИМИ ОЦІНКАМИ РЕСПОНДЕНТІВ

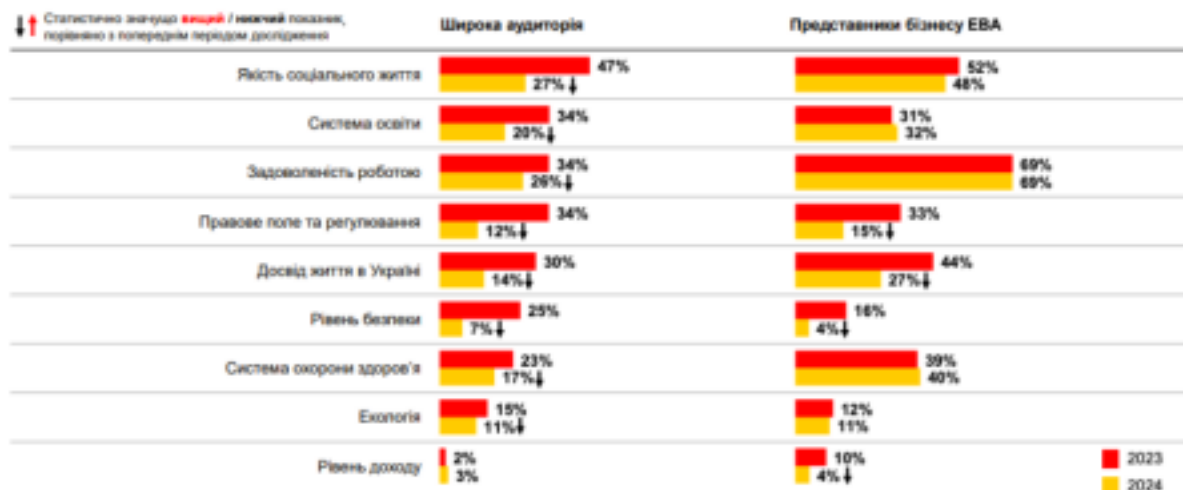

Рис. 2.7. Оцінка рівня життя населенням та бізнес-аудиторією України у 2024 році

Оцінки доходів працівників залишаються більш стриманими: лише 47% представників бізнес-аудиторії вважають свій дохід достатнім для забезпечення якісного життя (порівняно з 53% у минулому році), а лише 4% – навіть більше ніж достатнім. При цьому, за даними опитування, у 65% респондентів порівняно з 2021 роком відзначається зростання доходу. Однак кількість тих, хто вважає рівень доходів недостатнім, зросла з 38% у 2023 році до 49% на 2024 рік, водночас 80% бізнес-учасників отримують понад 30 тисяч гривень.

Серед основних факторів, що стимулюють працівників залишатися на поточних посадах у компаніях Асоціації, респонденти називають можливість віддаленої роботи (55%), сприятливу атмосферу у колективі (47%), гармонійні відносини з керівництвом (39%) та комфортні й безпечні умови праці (36%). Якість соціального життя, що включає дозвілля, спілкування та волонтерську активність, традиційно оцінюється досить високо: 48% опитаних вважають своє життя поза роботою задовільним, хоча минулого року цей показник складав 53%. При цьому частка тих, хто незадоволений соціальним життям, дещо зросла – з 18% у 2023 році до 25% у 2024 році. Оцінки роботи систем

охорони здоров'я й освіти залишаються стабільними, що є позитивним сигналом в умовах війни, проте спостерігається зсув від нейтральних оцінок на користь незадовільних. Зокрема, серед бізнес аудиторії 32% задоволені системою освіти, тоді як 38% висловлюють незадоволення, а в охороні здоров'я 40% задоволені при 27% незадоволених. Варто зазначити, що популярність приватних медичних і освітніх послуг серед опитаних може впливати на ці оцінки.

Найнижчі оцінки респонденти дали таким факторам, як правове поле, рівень безпеки та екологічна ситуація. За 2024 рік задоволеність безпекою в Україні впала у чотири рази: 79% вважали ситуацію у 2024 році незадовільною, у порівнянні з 53% у 2023 році, а задоволеність рівнем безпеки становить лише 4% проти 16% рік тому. Варто відзначити, що попередня хвиля опитування проводилася напередодні анонсованого літнього контрнаступу 2023 року, коли суспільство перебувало в більш піднесеному стані.

Щодо правового поля, що включає оцінку дискримінації, рівня демократичних свобод і якості адміністративних послуг, частка незадоволених зросла з 25% до 61%, тоді як позитивні оцінки впали з 33% до 15% у 2024 році. Оцінка екологічної ситуації залишається традиційно низькою: лише 10% бізнес-аудиторії позитивно її оцінюють, тоді як 66% респондентів мають негативний досвід (порівняно з 53% минулого року).

Дослідження 2024 року демонструє спадну динаміку загальної оцінки життєвого досвіду. Лише 27% представників бізнес-аудиторії оцінюють свій

45

досвід життя в Україні позитивно, 36% дають нейтральну оцінку, а 37% мають негативний досвід, тоді як у 2023 році такі показники становили 44% задоволених і 21% незадоволених. Очікувано, що серед широкої аудиторії оцінки будуть нижчими: лише 14% респондентів задоволені загальним досвідом життя, 39% оцінюють його нейтрально, а 48% вважають його незадовільним. Найкращі показники спостерігаються серед молоді до 25

років, старшого покоління від 60 років та серед мешканців Києва.

Рис.2.8. Довіра аудиторії до новинних ресурсів, 2024 рік

Подібно до бізнес-аудиторії, серед широкої аудиторії найвищі оцінки отримали такі аспекти як якість соціального життя, задоволеність роботою, система освіти та охорони здоров'я, а нижчі – показники правового поля, екологічної ситуації, рівня безпеки та доходів. При цьому всі ці показники, за винятком доходів, порівняно з попереднім роком зазнали зниження.

Рис.2.9. Доходи населення та підприємницьких структур у 2023-2024 рр.

Анна Дерев'янка, виконавча директорка Європейської Бізнес Асоціації, зазначає: «Дуже важливо постійно відстежувати зміни в настроях та потребах громадян, чий ресурси виснажуються на третій рік повномасштабної війни. Ми бачимо зниження деяких оцінок і розуміємо, які саме сфери потребують підтримки бізнесу для подальшого розвитку. Особливо привертає увагу стрімке падіння оцінки правового поля, що підкреслює критичну роль верховенства права не лише для нормальної роботи бізнесу, але й для розвитку суспільства в цілому, створення відчуття передбачуваності та позитивного світогляду. При цьому ми з гордістю відзначаємо стабільність інших показників і пишаємось зусиллями компаній-членів, які підтримують своїх співробітників».

Соціологиня, засновниця та директорка дослідницької компанії Gradus Research Євгенія Близнюк додає: «Результати, отримані серед представників бізнес-спільноти, свідчать про відносну стабільність – позитивний результат в умовах війни. Однак, в оцінках широкої аудиторії ми спостерігаємо погіршення показників. 2024 рік характеризується великою втомою суспільства від війни, перенапруженням і надзвичайним стресом, а невизначеність щодо завершення конфлікту призводить до зниження оцінок

47

якості життя серед пересічних громадян. Раніше, у 2022–2023 роках, люди були більш оптимістично налаштовані і очікували успішного контрнаступу, що позитивно впливало на оцінки їхнього життя в Україні. Зараз же спостерігається більш реалістичний, тверезий погляд на існуючу ситуацію».

Дослідження також встановило, що матеріальний стан населення України значно погіршився внаслідок війни: багато людей втратили здоров'я, житло та місце праці, а певна частина була змушена емігрувати, зокрема за кордон. У повоєнний період необхідно створити всебічну систему соціального захисту, яка враховуватиме особливості окремих категорій населення з особливим правовим статусом. Це має стати можливим завдяки міжвідомчій

та міжгалузевій координації. Тому потрібно переглянути складові існуючих соціальних систем і встановити чіткі, прозорі та об'єктивні критерії для доступу до соціальних послуг і виплат, що в перспективі сприятиме підвищенню рівня і якості життя та покращенню матеріального становища громадян України.

48

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ ЩОДО ДОСЯГНЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ЯКОСТІ ЖИТТЯ

Початок активної фази війни збігся з періодом росту показників рівня життя, проте позитивні тенденції не встигли стати стійкими. Починаючи з 2022 року війна, згідно з макропрогнозами, спричинила гостре зниження доходів населення та розширення масштабів бідності – очевидно, що ВВП знизився на третину, а реальні доходи знизилися більше ніж на 30%.

Обсяги руйнування житлового фонду сьогодні перевищують кількість нового житла, введеного в експлуатацію за останні сім років. Беручи до уваги масивність ракетних обстрілів у 2022-2024 рр., а також неможливість точного підрахунку збитків на окупованих територіях, загальні обсяги руйнувань житла, ймовірно, ще зростуть [15].

Конфлікт спричиняє широкомасштабне руйнування інфраструктури населених пунктів і суттєво обмежує можливість надання життєво важливих послуг – «прямі збитки завдані інфраструктурі України зараз досягають 135,9 млрд дол. США» [27]. «Від початку повномасштабної війни постраждали 1206 об'єктів медичної інфраструктури: 1035 з них було пошкоджено, а 171 – зруйновано настільки, що їх відновлення стає неможливим» [27]. У деяких регіонах доступ до лікарських засобів, медичних закладів та кваліфікованих спеціалістів істотно обмежений або взагалі відсутній.

Під час війни 3145 освітніх установ зазнали пошкоджень через

бомбардування та обстріли, а 415 із них були повністю зруйновані [29]. Брак доступу до Інтернету та електроенергії ускладнює освітній процес для багатьох учнів. За даними ООН, близько 16 мільйонів українців потребують підтримки у сфері водопостачання, санітарії та гігієни, адже нестача або низька якість води може спричинити небезпечні для життя хвороби серед найвразливіших верств населення.

49

Очевидно, що процес відновлення після таких значних втрат буде тривалим. Якщо порівняти з темпами змін після фінансової кризи 2008–2009 років, то відбудова країни може зайняти десятки років. Тому на початковому етапі ключовим завданням має стати кардинальне прискорення розвитку шляхом зміни усталених підходів та максимального використання внутрішнього потенціалу суспільства для реформ.

У разі завершення активної фази війни у 2025 році можна очікувати швидку стабілізацію ситуації, а з 2026 року розпочнеться відбудова країни. Протягом наступних років очікується не просто повернення основних показників рівня життя до довоєнних значень, а й значний прогрес, принаймні, у деяких критичних аспектах.

На початковому етапі відновлення ключовими напрямками можуть бути:

- Підвищення рівня оплати праці до стандартів країн східного флангу ЄС, зокрема шляхом запровадження механізму визначення мінімальної заробітної плати.
- Подолання гострих житлових проблем через запровадження системної житлової політики та використання сучасних, нестандартних архітектурних і соціальних рішень;
- Модернізація інфраструктурної та інформаційно-комунікаційної мереж на основі новітніх технологій;
- Полегшення доступу до медичних послуг та якісної спеціалізованої допомоги.

Запровадження механізму мінімальної заробітної плати як засобу поступового підвищення рівня оплати праці та наближення її до стандартів країн-союзників Східного ЄС є цілком досяжною метою. Довоєнний рівень мінімальної заробітної плати в Україні (за банківським курсом) суттєво поступався показникам східних країн ЄС – у середньому в 2,5–3 рази, зокрема порівняно з країнами Балтії. Навіть у Болгарії, яка демонструє нижчі показники порівняно з іншими державами ЄС, мінімальна зарплата майже

50

вдвічі перевищує українську (див. рис. 3.1).

Очевидно, що за умов купівельного паритету ситуація могла б виглядати інакше, і розрив із стандартами країн ЄС був би значно меншим, оскільки українська валюта традиційно є недооціненою. Проблема нашої валюти не тільки звужує можливість для подорожі і встановлення ділових контактів, а й ставить Україну у слабке становище на ринку споживчих товарів і послуг серед європейських країн, що обумовлює заздалегідь нижчий рівень життя через знижену купівельну спроможність доходів.

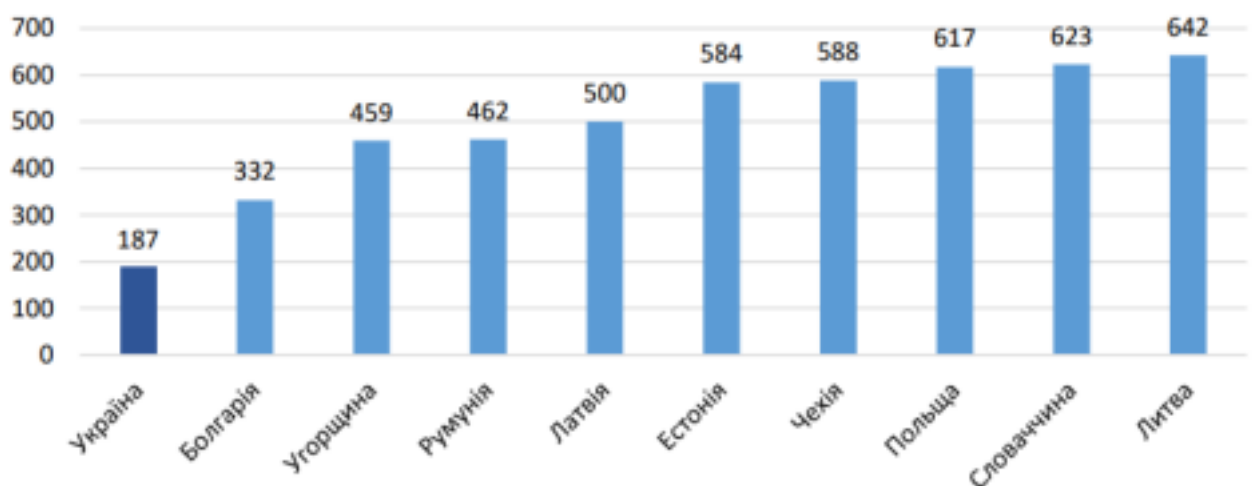

Рис. 3.1. Мінімальна місячна заробітна плата в Україні та окремих європейських країнах, валюта євро
(для України – за офіційним курсом Нацбанку)

Підвищення мінімальної заробітної плати до рівня сусідніх по ЄС країн може не тільки прискорити зростання середньої зарплати та загальних

доходів, а й стати шансом відмовитися від моделі низьковартісної праці, що призвела до розвитку сировинної економічної моделі. Вирівнювання оплати праці за європейськими стандартами дозволить утримати працездатне населення від еміграції та зменшити масовий відтік найактивніших і найпрофесійніших кадрів. Збільшення доходів від трудової діяльності та збереження балансу між працюючими та пенсіонерами, щонайменше на довоєнному рівні, стане фундаментом для подальшого розвитку та стрімкого покращення рівня життя.

51

За сприятливих умов, тобто з активним процесом відновлення, що може розпочатися у 2026 році, реально досягти рівня мінімальної зарплати 450–500 євро протягом 3–4 років після закінчення війни – цей стандарт відповідає показникам таких країн, як Угорщина, Румунія та Латвія. Це викличе практично негайну (з затримкою до півроку) реакцію середньої зарплати на підвищення мінімуму. Звісно, на початкових етапах реформа оплати праці може призвести до зростання середньої зарплати повільніше, ніж мінімальної, але протягом наступних двох-трьох років співвідношення між ними може наблизитися до європейських стандартів. Таке зростання заробітних плат дозволить наповнити державний бюджет, що забезпечить можливість підвищення пенсійних виплат та соціальних допомог.

Набагато складніше завдання – це поліпшення житлових умов, які зазвичай відстають від європейських стандартів, а під час війни, коли значна частина житлового фонду була зруйнована, ситуація для великої кількості українців погіршилася ще більше. За даними методології Євростату за 2024 рік майже половина населення України (49,8%) мешкала у перенаселених житлових умовах (див. рис. 3.2). Хоча зараз прогнозувати загальні втрати житлового фонду та чисельність населення (зокрема через міграційні відтоки під час війни) є складно, очевидно, що рівень перенаселеності житлових приміщень не покращиться протягом воєнних років.

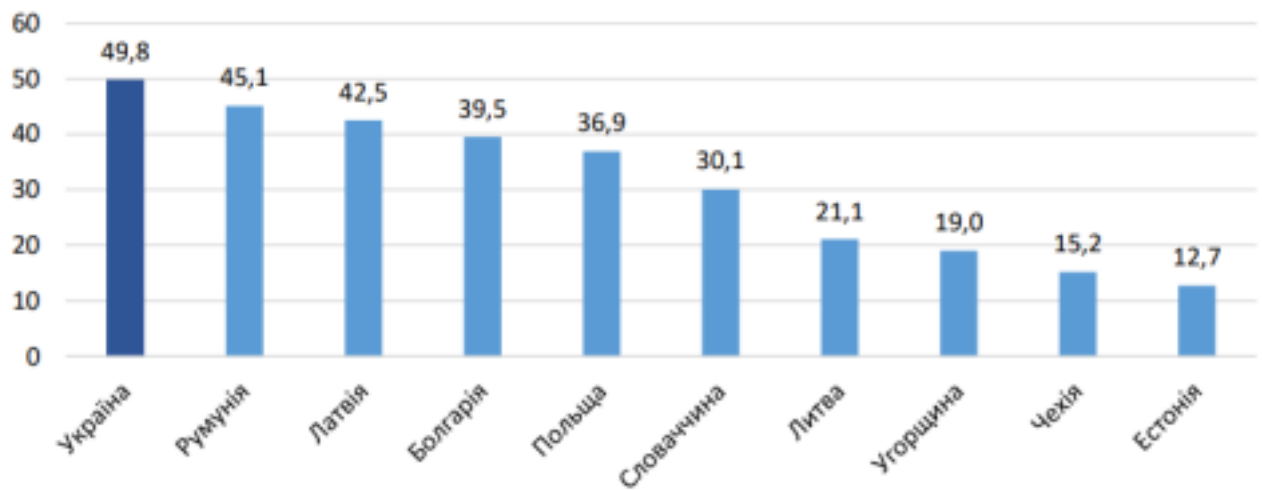

Рис. 3.2 Рівень перенаселення житлових приміщень в Україні та окремих європейських країнах, 2024 рік

52

Якщо активно залучати не лише донорські кошти та повоєнні інвестиції, але й впроваджувати сучасні будівельні технології та принципово нові підходи у житловій політиці, то протягом перших повоєнних років можна досягти зниження рівня перенаселення житлом до 40–45 %, що відповідає показникам Румунії, Латвії та Болгарії – країн, що сьогодні займають останні місця за якістю житлових умов серед держав ЄС. Крім того, інтенсивне житлове будівництво в цей період може стати рушійною силою розвитку населених пунктів, зокрема тих, що найбільше постраждали від війни. Застосування сьогоднішніх стандартів якості в будівництві дозволить у найближчі роки змінити загальнонаціональне співвідношення між морально застарілим житлом і новими об'єктами, збудованими за сучасними технологіями з урахуванням енергозберігаючих та екологічних аспектів.

Комплекс інфраструктурних завдань, зокрема щодо доступності об'єктів соціальної сфери та комунікацій, можна буде вирішити завдяки активній регіональній відбудові та підвищенню активності місцевих громад. На наступному етапі необхідно приділити особливу увагу медичним та освітнім послугам: не лише підвищити їх якість, а й забезпечити максимально широку доступність. Проте у найближчі роки суттєве

просування в цих сферах обмежене не лише фінансовими ресурсами, а й загальноінфраструктурними перешкодами (особливо для населення сільської місцевості) та недореформованою організаційною структурою галузі.

Протягом наступного десятиріччя розвиток рівня життя має перейти від кількісного зростання до якісних змін. Відновлення та активний розвиток усіх сторін життя суспільства повинні сприяти перетворенню чисельних досягнень у якісну модель, яка стане основою нової якості життя в Україні. Стійке зростання доходів, їхня зростаюча купівельна спроможність і більш справедливий розподіл суспільних ресурсів може стати основою моделі, що включатиме:

- доступні та якісні медичні послуги;
- сучасну освітню систему з конкурентними програмами;
- покращені житлові умови та ширший доступ до житла;
- розвинену інфраструктуру населених пунктів, зокрема соціальну, транспортну та інформаційно-комунікаційну;
- екологічно безпечне середовище для проживання;
- безпечне соціальне середовище;
- нову систему споживання та умови для здорового способу життя. Історично низький рівень доходів був головним фактором матеріальних обмежень, через які населення змушене було відмовлятися від життєво необхідних благ, пов'язаних із вищою якістю життя. Останній рік до початку повномасштабної війни показав, що рівень матеріальних недоліків в Україні є значно вищим порівняно зі східноєвропейськими країнами ЄС (див. рис. 3.3).

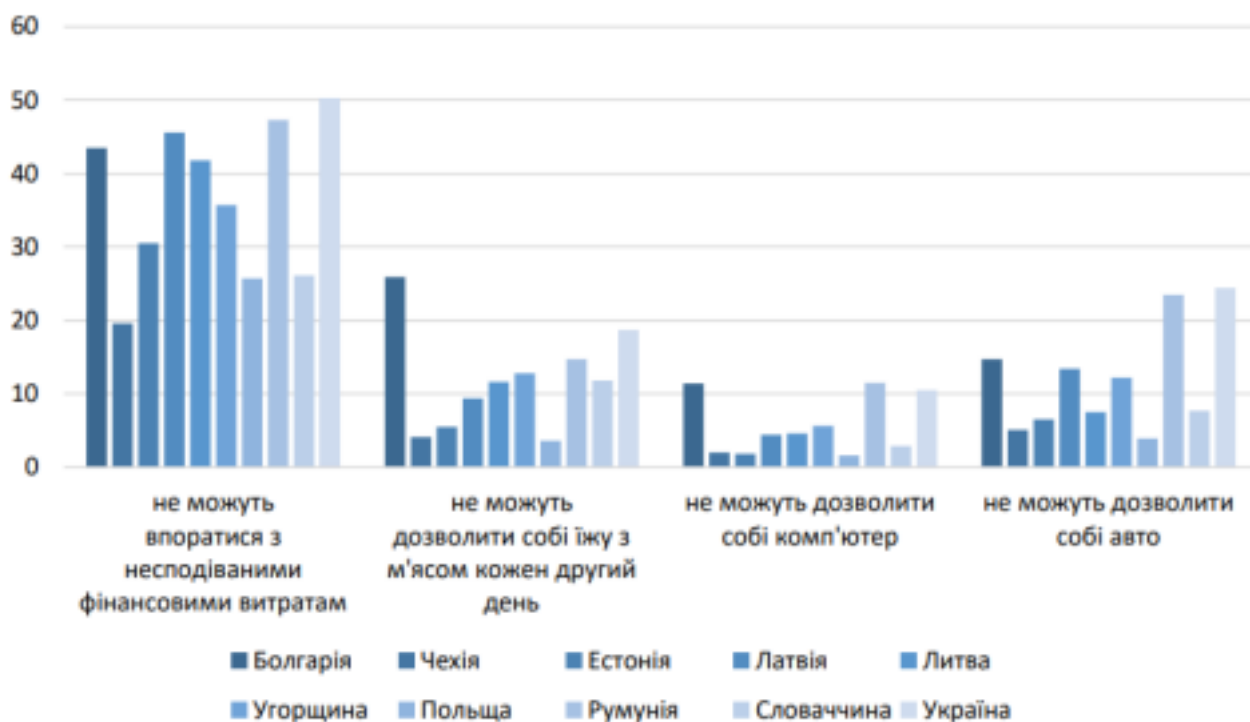

Рис. 3.3. Матеріальні депривації в Україні та окремих європейських країнах, 2024 рік

У 2024 році за більшістю показників наш рівень був порівнянний із Румунією та Болгарією, зокрема щодо можливості забезпечення збалансованого харчування, здатності справлятися з непередбаченими

54

фінансовими витратами та купівлі таких товарів, як автомобілі чи комп'ютери. Протягом наступного десятиліття, за умови поступового зростання доходів до рівня сусідніх країн ЄС, можна буде скоротити рівень матеріальних депривацій до показників, притаманних Литві та Польщі.

Проблеми з житловими умовами є традиційною турботою для країн колишнього соцтабору, тому за окремими показниками ми не суттєво відстаємо від окремих держав ЄС (див. рис. 3.4). Крім високих витрат на утримання житла відносно доходів, основною проблемою українських домогосподарств є низький рівень комфорту житлових приміщень, що особливо помітно в сільській місцевості. Це пов'язано як із недостатнім розвитком інфраструктури, так і з низькими доходами та обмеженими можливостями інвестування в переоснащення житлового фонду. Перезапуск

житлової політики дасть змогу вирішити комплекс проблем житлових умов. Успіхи першого етапу повоєнної відбудови можуть стати каталізатором для розвитку житлового сектора, який, своєю чергою, стане рушійною силою підвищення стандартів життя. Саме тому ми можемо ставити амбітні завдання, спрямовані на досягнення показників, що відповідають лідерам серед країн Східної Європи.

Рис. 3.4. Депривації в житлових умовах в Україні та окремих європейських країнах, 2024 рік

55

Безпечне соціальне середовище та екологічна безпека є одними з найважливіших умов високої якості життя сучасного розвиненого суспільства, до якого ми маємо прагнути. За статистикою, українці не стикаються з критичними проблемами в цій сфері, принаймні у порівнянні з країнами сусідами по ЄС (див. рис. 3.5). Однак слід зазначити, що позитивні оцінки соціальної та екологічної безпеки, які висловлюють українські домогосподарства, можуть свідчити про тимчасову другорядність цих питань у зв'язку з істотними фінансовими труднощами та недооцінкою важливості безпечного середовища проживання. Наприклад, значна частина населення не завжди усвідомлює небезпеку, яку становлять високий рівень шуму та забруднення повітря, хоча об'єктивні дані підтверджують існування серйозних екологічних проблем і соціальних викликів у країні. Тому збереження поточного стану соціального та природного середовища може поставити під

загрозу досягнення високої якості життя в майбутньому. Вкрай важливо враховувати позитивний досвід країн Західної Європи у розв’язанні цих питань.

Рис. 3.5. Депривації в соціальному та навколишньому середовищі в Україні та окремих європейських країнах, 2024 рік

Сучасну якість життя в першу чергу визначає здатність підтримувати актуальний спосіб існування – від ефективних комунікацій до можливості займатися улюбленими справами та проводити дозвілля. За даними останнього року до повномасштабного вторгнення, ситуація в Україні є гіршою у порівнянні зі східноєвропейськими країнами ЄС (див. рис. 3.6). У 2024 році за ключовими показниками матеріальних недоліків, що впливають на можливості задоволення більш високих потреб, наша країна була ближчою до рівнів Румунії, Болгарії й Угорщини.

Рис. 3.6. Депривації в можливості підтримувати сучасний спосіб життя в Україні та окремих європейських країнах, 2024 рік

Протягом наступного десятиліття, за умови поступового підвищення доходів до рівня сусідніх країн ЄС, можна буде скоротити рівень цих депривацій до показників, характерних для Литви та Польщі. Значне покращення якості життя суттєво вплине на добробут населення — це проявиться не лише у зростанні фінансових можливостей для дозвілля, а й у формуванні позитивних суспільних настроїв, що, ймовірно, матиме ще більшу вагу на тлі стабільних довгострокових тенденцій.

Про позитивні налаштування українців свідчить Міжнародне дослідження Gallup International End of Year Survey (EoY), яке проводиться щорічно з 1977 року в різних країнах світу. У 2024 році опитування охопило 35 країн, де було залучено загалом 35 882 респондентів. У кожній країні,

57

включно з Україною, була опитана репрезентативна вибірка близько 1000 осіб у період з жовтня по грудень. В Україні дослідження вдруге реалізувала Група Рейтинг.

Цільова аудиторія: населення України віком від 18 років і старше, з усіх областей, за винятком тимчасово окупованих територій Криму та Донбасу, а також зон, де на час проведення опитування відсутній український мобільний зв'язок. Дані були зважені з урахуванням актуальної статистики Державної

служби статистики України. Вибірка репрезентативна за віковими, статевими ознаками та типом поселення.

Вибіркова сукупність: 1000 респондентів. Метод проведення: CATI (Computer Assisted Telephone Interviewing – телефонні інтерв'ю з використанням комп'ютера) на основі випадкової вибірки мобільних телефонних номерів. Похибка репрезентативності: не більше 3,1%, з довірчим рівнем 0,95. Період проведення: 2–5 грудня 2024 року.

Основні результати опитування:

- Очікування від 2025 року: 45% українців вважають, що 2025 рік буде кращим за 2024, 27% очікують погіршення, 20% – стабільності, а 8% – не визначилися. У порівнянні з минулим роком частка позитивних очікувань зменшилася (з 51% до 45%), а негативні очікування зросли (з 17% до 27%).

- Місце України у світових рейтингах: Україна посідає 15-те місце за рівнем позитивних очікувань від 2025 року. За Індексом загальної надії вона перебуває на 19-му місці, поступаючись Колумбії, Кенії та Швеції. Лідери за цим індексом – Саудівська Аравія, Китай і Косово.

- Ситуація у Східній Європі: Серед країн регіону Україна демонструє найвищий рівень оптимізму за Індексом надії (17%), тоді як у Польщі цей показник становить – 14 %, у Болгарії – 15 %, у Сербії – 21 %, а в Боснії та Герцеговині – 38 %.

- Вікові та фінансові відмінності: Найбільш оптимістично налаштованими є українці віком 65+: 54% мають позитивні очікування. Молодь 18-24 років більш стримана: 33% прогнозують, що 2025 рік не

58

відрізнятиметься від 2024. Забезпеченіші респонденти частіше очікують стабільності або покращення, тоді як ті, хто перебуває у складнішій фінансовій ситуації, очікують погіршення.

- Економічні очікування: 63% українців прогнозують економічні труднощі у 2025 році, 13% – процвітання, 20% – стабільність, а 5% вагаються з відповіддю. У порівнянні з минулим роком, песимізм зріс: минулого року

лише 52% очікували труднощів, а 17% сподівалися на процвітання.

- Рейтинг країн за економічним процвітанням: Україна займає 32-е місце серед 35 країн за Індексом очікувань економічного процвітання, випереджаючи лише Німеччину (33-тє) та Австралію (34-тє). Лідерами рейтингу є Саудівська Аравія, Китай і Індонезія.

- Українська молодь: Молодь віком 18-24 років демонструє найбільш позитивні економічні очікування серед усіх вікових груп у країні. Ці дані свідчать про зростання обережності серед українців у прогнозах на майбутнє, хоча певні групи населення залишаються оптимістичними, особливо стосовно довгострокових перспектив.

Отже, перспективи України щодо досягнення європейських стандартів якості життя: Україна має реальну можливість впроваджувати європейські стандарти якості життя, орієнтуючись на країни-сусіди по ЄС, як-от Чехія чи Естонія. Завдяки активному відновленню економіки, модернізації інфраструктури, реформуванню ключових галузей та підвищенню доходів населення можна поступово наблизитися до рівня життя європейських держав. Основні напрями досягнення європейських стандартів:

- Розвиток житлового сектору: усунення проблем перенаселеності житла, створення сучасних, енергоефективних і екологічно безпечних житлових об'єктів.

- Покращення медичної та освітньої сфер: забезпечення доступності якісної медичної допомоги й освіти для всіх категорій населення.

Модернізація інфраструктури: розвиток транспортної системи, цифрових технологій та соціальних об'єктів.

59

- Створення екологічно безпечного середовища: усунення забруднення та забезпечення чистоти води й повітря.

- Підвищення доходів: поетапне збільшення мінімальної та середньої заробітної плати до рівня країн ЄС.

- Соціальна безпека: підтримка громадян через стабільну соціальну

політику й забезпечення безпечного середовища проживання. Досягнення європейських стандартів стане можливим завдяки комплексному підходу до вирішення актуальних проблем і активному залученню внутрішніх ресурсів України разом із міжнародною підтримкою. Успіх залежатиме від консолідації зусиль держави, бізнесу та суспільства. Сьогодні Україна має унікальну можливість стати лідером Східної Європи не лише в освоєнні сучасних технологій, а й в утвердженні принципів сучасного способу життя. Прикладом для нас і орієнтиром на найближче десятиріччя можуть служити Чехія та Естонія, країни-сусіди по ЄС. Наш успіх у реалізації потенціалу та втіленні амбіцій задля досягнення високої якості життя залежатиме від наших зусиль і рішучості.

60

ВИСНОВКИ

Аналіз теми та дослідження ключових аналітичних даних дали можливість зробити такі висновки:

1. Рівень життя на сьогодні є не просто інтегральним показником, що складається з доходів та характеристик якості життя, а системоутворюючим фактором, який виступає індикатором соціальної ефективності функціонування економічної моделі країни і каталізатором подальшого прогресу суспільства. Підтримка життєвих стандартів більшості населення в рамках визначених норм є важливою умовою забезпечення соціальної стабільності та безпеки в державі. Серед усіх дотичних категорій рівень життя має чітко виражену економічну основу, пошук якої стає критично важливим у періоди соціально-економічної нестабільності, змін напрямку розвитку чи необхідності розробки нової моделі економічного зростання.

2. Стандарти життя у межах моделі рівня життя визначаються як коло потреб, що склалися у певний період, із врахуванням їхніх кількісних і якісних характеристик. Вони не тільки фіксують уявлення суспільства про мінімально необхідні потреби на базі досягнутого життєвого рівня, а й

виконують роль вектора і стимулу для подальшого розвитку. Понижені уявлення про стандарти життя стримують розвиток особистості та гальмують розширення споживчого ринку, що в підсумку уповільнює економічне зростання.

У періоди економічного піднесення чи стабільності держава має можливість встановлювати соціальні гарантії, які відповідають мінімальним соціальним стандартам, усталеним у суспільстві. Проте під час економічної кризи такі гарантії різко відстають від реальних стандартів, не забезпечуючи навіть базового рівня споживання. Для розв'язання ключових проблем у системі державних гарантій і соціальних зобов'язань необхідно переосмислити ідеологію соціального стандарту — прожиткового мінімуму.

3. Для України зараз критично важливо розробити новий стандарт життя, який би базувався на системі споживчих бюджетів і включав

61

показники, що відображають усталене уявлення середнього прошарку суспільства про достатній рівень забезпечення. Ці показники мають охоплювати поточне споживання, забезпеченість майном, житлом, зв'язком, транспортом, доступ до систем освіти та охорони здоров'я, особисту безпеку тощо.

4. Протягом періоду незалежності Україна пережила декілька етапів соціально-економічного розвитку, серед яких домінували кризові періоди та спади. Після 2008 року настав період так званої хронічної кризи в економіці та рівні життя, яка згодом переросла в системну кризу. З початку 1990-х років можна виділити ключові етапи, що суттєво вплинули на формування рівня життя населення:

1) значне падіння рівня життя внаслідок фінансово-економічної кризи 2008–2009 років;

2) стагнація рівня життя на тлі стабілізації макроекономічних показників у 2010–2013 роках, із збереженням показників на рівні 2009 року;

3) різке зниження рівня життя і стрімке зростання бідності в період

2014–2015 років;

4) поліпшення життєвих показників і зменшення масштабів бідності у 2016–2019 роках, наближення до передкризових значень 2007–2008 років; 5) початок нової хвилі кризи після 2019 року, спричиненої пандемією та війною в Україні.

У рівні життя відбулися певні позитивні трансформації, які не завжди були обумовлені системною кризою. До таких змін можна віднести загальне покращення доступу до інформації, засобів комунікації та зростання як кількісних, так і якісних характеристик забезпечення домогосподарств товарами тривалого користування.

5. На сьогодні можна відзначити, що підвищення рівня доходів населення є необхідною, але недостатньою умовою для трансформації моделі споживання. Хоча зростання доходів є важливим фактором, воно не може забезпечити зміну споживчої поведінки без змін у психології споживачів.

62

Наразі потрібно зосередитися на системних перетвореннях, які здатні змінити сприйняття споживання, а згодом і поведінку домогосподарств, перетворюючи їх не лише на споживачів, але й на інвесторів у майбутнє через соціальні та економічні інвестиції.

6. Впродовж багатьох років в Україні зберігається модель суспільства, де більшість населення має слабку матеріальну диференціацію. В умовах загально низького рівня життя ця група опиняється на межі бідності, тоді як невелика частина населення (приблизно 5%) демонструє значно вищі, як кількісно, так і якісно, показники споживання. У таких умовах визначити чітку межу між бідністю та середнім класом досить складно через її розмитість і нестабільність. Скупченість у зоні низьких доходів призводить до постійних коливань між соціальними верствами.

7. Світові тенденції свідчать про негативні трансформації середнього класу, який поступово втрачає свій вплив через скорочення чисельності та зменшення фінансової спроможності. В Україні за останні три десятиріччя

відбулося чимало соціально-економічних змін, однак структура суспільства щодо формування потужного середнього класу залишалася майже незмінною, з посиленням негативних проявів під час економічних криз. Українське суспільство стає дедалі поляризованішим: незначна група надзаможних осіб віддаляється від решти за рівнем споживання. Економічні умови тривалий час перешкоджали формуванню середнього класу, зокрема через те, що вартість товарів та послуг, характерних для цього класу, зростала швидше за доходи населення. Однак сьогодні можна виділити невелику групу (5–7%), яка за споживчими уподобаннями та способом життя демонструє ознаки класичного середнього класу.

Найближчим часом перспективи розвитку середнього класу в Україні залишаються невтішними. Навпаки, кризи в економіці спричинять довготривалі наслідки, через що швидке відновлення середньодохідної групи до попереднього рівня є малоімовірним. Очікування обмежуються можливістю призупинення «розмивання» цієї групи. Крім того, глобальні

63

тенденції можуть уповільнити розвиток середнього класу в Україні. 8.

Система соціального захисту в Україні перебуває у стані постійного реформування протягом багатьох років. З одного боку, є зусилля, спрямовані на адаптацію окремих програм до світових стандартів, з іншого — складнощі з відмовою від усталених підходів до надання соціальної підтримки. Часткові реформи не призвели до кардинальних змін у системі.

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну ще більше загострило ситуацію, значно погіршивши рівень добробуту населення. Це зумовлено двома основними причинами:

- Прямі втрати, спричинені війною – руйнування інфраструктури, підприємств, житлових будівель, закладів освіти та медицини.
- Економічні наслідки – зростання безробіття, втрати зарплат, зниження реальних доходів, інфляція та скорочення соціальних виплат. Ці фактори впливають на рівень життя громадян, сприяють економічній нерівності, підвищують соціальну

напругу та призводять до регресу в економіці. Згідно з результатами мікромоделювання, у 2022–2024 роках очікується подальше погіршення рівня життя та збільшення масштабів бідності. Тенденції до 2025 року не демонструють перспективи суттєвого покращення. Макропрогнози вказують на відсутність економічного зростання, що, своєю чергою, може призвести до зростання абсолютної бідності. Навіть за умови економічного зростання глибокий економічний спад у попередні роки ускладнюватиме підвищення реальних доходів.

Лише після закінчення війни можна сподіватися на покращення ситуації. Однак багато що залежатиме від глобальних процесів і здатності України скористатися новими можливостями для відновлення економіки у післявоєнний період.

64

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративно-територіальний устрій України. Проблемні питання та можливі шляхи їх вирішення / С. О. Сивоконь, В. А. Яцюк, А. П. Заєць, О. Я. Матвійшин та ін.; За ред. В. Г. Яцуби. К., 2003. 321 с.
2. Антонюк О. В. Основи етнополітики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: МАУП, 2005. 432 с.
3. Бакуменко В. Д. Формування державно-управлінських рішень : Проблеми теорії, методології, практики. К.: Вид-во УАДУ, 2000. 328 с. 4. Батанов О. В. Територіальна громада – основа місцевого самоврядування. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 260 с.
5. Белікова Н., Індика С., Цьось А., Ващук Л. Якість життя населення, яке постраждало від військових дій. Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. 2022. № 1(57). С. 3-9.
6. Вимірювання якості життя в Україні. Аналітична доповідь. Лібанова Е.М., Гладун О.М., Лісогор Л.С. та ін. К., 2013. URL:

https://www.idss.org.ua/monografii/UNDP_QoL_2013_ukr.pdf.

7. Велике дослідження: як війна вплинула на зарплати українців. URL: <https://mind.ua/publications/20246330-velike-doslidzhennya-yak-vijna-vplinula-nazarplati-ukrayinciv>

8. Демографічна криза в Україні: причини та наслідки (колективна монографія)/ за ред. С. І. Пирожкова. К.: Державний комітет статистики України, 2003. 231 с.

9. Воротін В. Є. Макроекономічне регулювання в умовах глобальних трансформацій : Монографія. К.: Вид-во НАДУ, 2002 392 с. 10. Державна регіональна політика України : особливості та стратегічні пріоритети : Монографія / за ред. З. С. Варналія. К.: НІСД, 2007. 820 с.

65

11. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року. Затверджена Постановою Кабінету Міністрів України № 1001 від 21 липня 2006 р.

12. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року. Затверджена постановою Кабінету міністрів України № 385 від 6.08.2014 р. [Електронний ресурс] : Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>.

13. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки та план заходів з її реалізації [Електронний ресурс] : Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/regionalna-politika/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvitku/derzhavna-strategiya-regionalnogo-rozvitku-na-2021-2027-roki-ta-plan-zahodiv-z-yiyi-realizaciyi>

14. Деякі питання державної соціальної допомоги та пільг на період введення воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 07.03.2022 № 214. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2022-%D0%BF#Text>

15. Економічна правда. Нерухомість: масштаби руйнувань в Україні перевищують обсяги житла, яке ввели в експлуатацію за 7 років. Економічна

правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/03/14/698010/>.

16. За 11 місяців війни росіяни зруйнували 171 об'єкт медзакладів та ще 1035 пошкодили. МОЗ України. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/za-11-misjaciv-vijni-rosijani-zrujnuvali-171-ob'ekt-medzakladiv-ta-sche-1035--poshkodili>.

17. Індекс споживчих настроїв. URL: <https://sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=240#>

18. Інфляційний звіт. Липень 2022 року. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/inflyatsiyniy-zvitlipen-2022-roku> 19. Качула С. Рівень та якість життя як результат ефективної державної фінансової політики. Contemporary Problems of Improve Living Standards in a Globalized World. 2018. С. 253–261.

66

20. Кобеля З.І., Мельник Я.В. Моделювання впливу економічних та демографічних факторів на людський розвиток. *Економіка та держава*, 2020.

21. Колот А.М. Герасименко О.О. Соціально-трудова розвиток у XXI столітті: до природи глобальних змін, нових можливостей, обмежень і викликів. Демографія та соціальна економіка. 2019. № 1 (35). С. 97-125 URL: <https://dse.org.ua/archive/35/7.pdf>.

22. Лібанова Е.М., Макарова О.В., Черенько Л.М. Методологія та практика оцінки впливу соціальної політики та окремих програм соціальної допомоги на показники бідності в Україні. Київ, 2011. 203 с.

23. Лібанова Е.М., Черенько Л.М. Бідність в Україні: чинники формування та специфіка прояву. Комплексне моделювання управління безпечним використанням продовольчих, водних та енергетичних ресурсів з метою сталого соціального, економічного і екологічного розвитку. Київ, 2013. С. 150-163.

24. Людський розвиток в Україні: трансформація рівня життя та регіональні диспропорції (кол. моногр.) / відпов. за випуск Л.М. Черенько, О.В. Макарова; за ред. Е.М. Лібанової. Ін-т демографії та соціальних

досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. У 2-х т. К., 2012. 436 с.

25. Магійович Р. Рівень життя українців в умовах сьогодення. Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія : Економіка АПК. 2017. № 24(1). С. 165–173.

26. Мандибура В.О. Рівень життя населення України та проблеми реформування механізмів його регулювання. К.: Парламентське вид-во, 1998. 256 с.

27. На листопад 2022 року загальна сума збитків, завдана інфраструктурі України, складає майже \$136 млрд. Kyiv School of Economics. URL:

<https://kse.ua/ua/about-the-school/news/na-listopad-2022-roku-zagalna-suma-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-skladaye-mayzhe-136-mlrd/>.

28. Небава М.І., Ткачук Л.М. Управління регіональним розвитком. Екоелектронний навчальний посібник. URL:

67

https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/fmib/25nebava_upravlinnya_regionalnym_rozvytkom/14.html

29. Освіта під загрозою. Освіта під загрозою. URL: <https://saveschools.in.ua/>.

30. Очікування населення від 2025 року. URL : <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/b64b9b49a8a2e38c38512150f70a2424.html>
1

31. Полякова С.В. Територіальна диспропорційність рівня життя населення: теоретичні аспекти дослідження. Демографія та соціальна економіка. 2014. №2(22). С.198-207.

32. Про прожитковий мінімум : Закон України Відомості Верховної Ради України (ВВР). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14#Text>. 33.

П'ятнадцяте загальнонаціональне опитування. Україна під час війни.

Зайнятість і доходи (23-24 липня 2022). URL:

https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pyatnadcat_obschenaci_opros_ukraina_vo_

vremya_voyny_zanyatost_i_dohody_23-24_iyulya_2022_goda.html 34. Ринок праці України після півроку війни. URL:

<https://grc.ua/article/30707?hhtmFrom=main>

35. Рівень життя населення України / За ред.. Л.М.Черенько. К.: НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком статистики України, «Консультант», 2006. 428 с.

36. Україна: шлях до консолідації суспільства: національна доповідь/ С. І. Пирожков, Ю.П. Богуцький, Е. М. Лібанова, О. М. Майборода та ін. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. К. : НАН України, 2017. 336 с.

37. Україна увійшла в топ країн за рівнем тіньової економіки // Бджола: веб-сайт. URL: <https://bdzhola.com/news/ukrajina-uvijshla-v-top-krajin-za-rivnem-tinovoji-ekonomiki>.

38. Фінансова допомога українцям: запрацювала нова програма для вразливих категорій населення. URL:

68

<https://visitukraine.today/uk/blog/615/finansova-dopomoga-ukraincyam-zapracyuvала-nova-programa-dlya-vrazlivix-kategorii-naselennya> 39. Хабермас Ю. Комунікативна дія і дискурс // Першоджерела комунікативної філософії: веб-сайт. URL: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/Habermas.html>.

40. Цілі Сталого розвитку для дітей України: Національна доповідь / Лібанова Е.М., Черенько Л.М. Полякова С.В. та ін. Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. К., 2019. 122 с.

41. Які Міжнародні організації виплачують грошову допомогу? URL: <https://www.msp.gov.ua/news/22122.htm>

42. Як інфляція та девальвація в Україні знецінюють зарплати громадян (інфографіка). URL: <https://focus.ua/uk/economics/524580-kak-inflyaciya-i-devalvaciya-v-ukraine-obescenivayut-zarplaty-grazdan-infografika>

43. Diener Ed., Suh E. Measuring quality of life: economic, social and subjective indicators. Social Indicators Research. 1997. №40. P. 189-216. 44.

Kharas H. The emerging middle class in developing countries. OECD Development Centre. 2010. URL:
https://www.researchgate.net/publication/46457345_The_Emerging_Middle_Class_in_Developing_Countries.

45. Myers D. Community-Relevant Measurement of Quality of Life: A Focus on Local Trends. Urban Affairs Quarterly. 1987. №32(1). P. 108-125. 46. Schneider M. The «Quality of Life» and Social Indicators Research. Public Administration Review. 1976. №36(3). P. 297-305.

47. Verbivska, Liudmyla; Kobelia, Zoriana; Verhun, Antonina; Zerkal, Anastasila; Vikhtiuk, Andriy (2022) THEORETICAL Bases of Improvement of Mechanisms of Management of The Personnel of The Enterprise. Introducing the Journal Citation Indicator, 2022 Vo. 12. pp. 107-110.
<https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000830963300020>